Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Tiden i os alle

- aspekt af produktivismens verdensbillede

Wagner, Michael

Publication date:
1999

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

Link to publication from Aalborg University

Citation for published version (APA):
Wagner, M. (1999). *Tiden i os alle: - aspekt af produktivismens verdensbillede*. Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet.

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from vbn.aau.dk on: April 23, 2024

Tiden i os alle
- aspekt af produktivismens verdensbillede

af

Michael F. Wagner

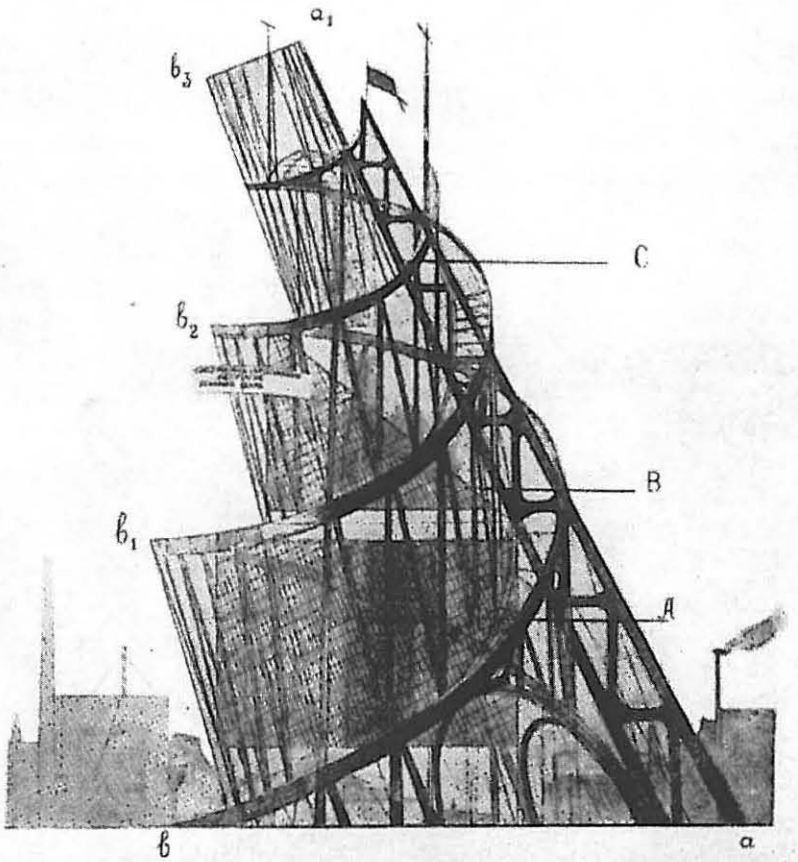

Tatlins Projekt für ein Denkmal der Dritten Internationale
Die senkrecht übereinander geschichteten Räume A, B und C sind aus Glas und sollten durch eigentümliche Mechanismen unausgesetzt in von einander verschiedenen Bewegungen erhalten werden.

Tatlin's tårn

"Verdensbilledet er et billede af, hvordan materien bevæger sig og hvordan materien tænker"; Hedder det hos V.I. Lenin i bogen *Materialisme og empiriokriticisme* fra 1908.

Den russiske konstruktivisme, der udfoldede sig i *Proletkultbevægelsen* efter oktoberrevolutionen i 1917, forsøgte at opnå en samtidiggørelse af historiens gang og udvirke en symbolisering af bolsjevismens historiske identitet.

Vladimir Tatlin (1885-1953) var den mest indflydelsesrige af de russiske konstruktivister, og projektet for bygningen af et monument over III. Internationale skaffede ham international anerkendelse og respekt. I 1919 konstruerede han på opfordring et arbejdende monument, som udover samtidiggørelsen og symbolværdien skulle være hovedkvarter for Komintern. Det 396 meter høje tårn skulle demonstrere det 20. Århundredes videnskabelige overlegenhed ved at stille det 19. Århundredes teknologiske triumf det 96 meter lavere Eiffel-tårn i skyggen.

Tatlins tårn skulle være den fuldkomne marxistisk-leninistiske metafor, der udstrålede den historiske udviklingsdynamik i dialektiske spring og forandringer. Tårnet bestod af fire dele. Nederst var der en kubisk hal, der skulle huse Internationalens lovgivende Råd. Kuben skulle bevæge sig en gang hver 24. time og således foretage en hel rotation om sin egen akse i løbet af et år. Den pyramideformede administrationsblok ovenpå skulle på samme måde bevæge sig en gang hver måned. På det tredie trin var placeret en cylinder, som skulle foretage en fuld rotation i løbet af 24 timer. Her skulle propaganda- og informationscenteret placeres. Øverst på konstruktionen var der placeret en halvkuppel og hele tårnet blev bevæget af "et specielt maskineri". Hvis projektet var blevet ført ud i praksis, ville det have været vor tid mest imponerende byggeri.

Tatlins ambitiøse projekt løb hurtigt ind i en række praktiske og politiske problemer, som betød, at det ikke lod sig realisere. Trotskij fattede næppe storheden i projektet, men ville vide besked med, hvorfor tårnet bevægede sig, hvorfor det var gennemsigtigt, og hvorfor det ikke skulle stå lodret. Den amerikanske kunsthistoriker Robert Hughes har i sin bog: *Det chokerende nye. Kunstens og forandringernes århundrede*; givet følgende karakteristik af Tatlins projekt og de problemer, det løb ind i: "Da Tatlin udformede et monument med klart artikulerede dele og på hvert eneste punkt relaterede det til en nyttebetonet logik og maskinens processer, havde han praktisk taget defineret, hvad konstruktivisme betød og hvad dens politiske rolle kunne være - hvis politikerne gik ind for den. Men det kunne de ikke. Der var ikke nok stål i hele Rusland til at bygge tårnet, og det blev aldrig bygget. Det er stadig det betydeligste, ikke-eksisterende objekt i det 2o. århundrede, og tillige et af de mest paradoksale - en ubrugelig, sandsynligvis ugennemførlig, metafor for det praktiske princip. (...) Ingen stat havde nogensinde formuleret sine idealer med så radikalt abstrakte billeder, og at de faktisk aldrig blev udført, er mindre betydningsfuldt end det, at man forestillede sig dem."

I det følgende skal tidsopfattelsen dekonstrueres på grundlag af et par centrale politiske tekster hentet frem fra mellemkrigstiden. Formålet er at give et klarere indtryk af 'hvordan materien bevægede sig og tænkte' som et væsentligt aspekt af det produktivistiske verdensbillede i dette tidsrum.

"*The most costly outlay is the outlay of time*."
Plutarc, ca. 50-120 e.kr..

"*Remember, time is money*."
Benjamin Franklin, 1736

"*Time is an enemy*."
Bob Dylan, 1974

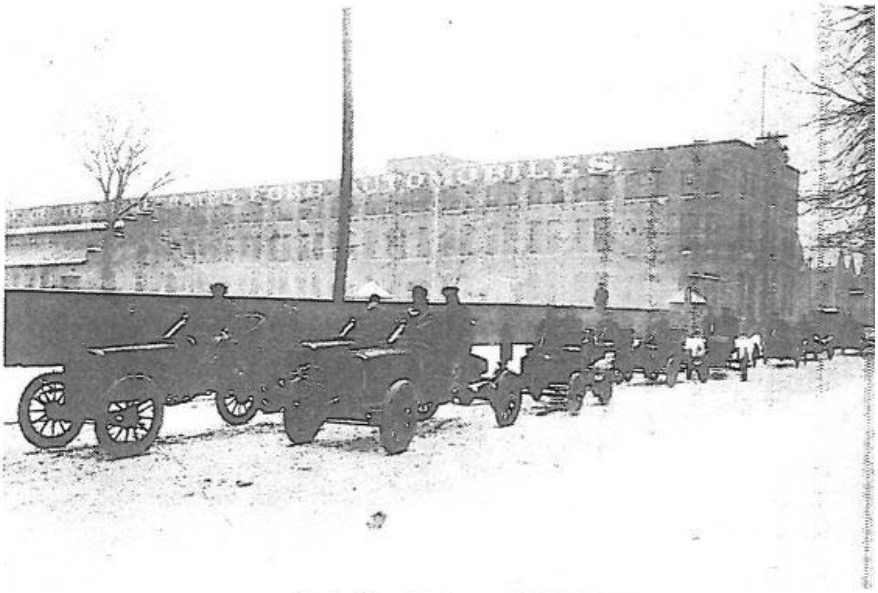

Fords Piquette Avenue fabrik 1906-7

I. TIDEN I OS ALLE

En vis sans for forandringer og en dermed forbundet fornemmelse for tiden er givet med Homo Sapiens, men erkendelsen af dette tidens væsen fortaber sig i forhistorien og dens mangel på berettende kilder. Fundet af bearbejdede redskaber, hvor forarbejdningen udover at være funktionel også har fundet sit æstetiske udtryk i form af udsmykning, vidner dog i høj grad om menneskets besindelse på sig selv, en selvbevidst reflektion over tiden og fornemmelsen af en omverden.

Med Cro-Magnon mennesket som daterer sig til perioden 35. 000-15. 000 f.v.t., og som vi efter sigende nedstammer fra i direkte linie, synes en særlig rig og forfinet kulturform under udvikling. Det bliver tydeligt, når man sammenligner med de levninger vi har fra den øvrige forhistories jæger-samler kulturer. En skelsættende invention og innovation i redskabsanvendelsen fandt sted i denne periode. Det æstetiske udtryk gik snart også videre end til redskabsornamenteringens stade, og der blev skabt en rigtig kunst.

Magdalénien-epoken, som afslutter istidens livsform mellem 15.000-10. 000 f.v.t. med de kendte hulemalerier i Spanien og Sydvestfrankrig, er et kunstnerisk højdepunkt for disse kulturer, som pryder indgangen til vor egen civilisation. De store naturalistiske dyrebilleder er udtryk for evnen til at fastholde fortidens erfaringer og beskrive nuets forventninger til handlingen i fremtiden. Den kunstneriske intention, forventning og måske også besværgelse, som ligger bag beskrivelsen af de store jagtscener, må tolkes som et symptom på den begrebsliggørelse af tid og rum, som de menneskelige kulturlevn altid rummer, men vi ikke rigtigt er i stand til at tyde under overfladen. Den kunstneriske handling udtrykker altid en tidsopfattelse og en omverdensforståelse, som ofte er relateret til menneskets materialistiske projekt at skaffe sig et udkomme gennem arbejdet.

De tre bon mot'er sat ovenfor rummer momenter af en bestemt kulturhistorisk bevidsthed om livet, arbejdet og tidens væsen. Der ligger megen historisk tid og forandring bag disse forskellige udtryk for det samme fænomen. Med sanduret som et kendt billede på livets og dødens uafvendelighed, har tidens ubønhørlige henrinden givet os en tids- og livserkendelse, der på sin vis er på alder med menneskehedens selverkendelse. Med eksistensen af den tidligste babylonske kalender kan historikeren konstatere en ny udvikling i form af videnskabelig tidsmåling og dermed er det indtil i dag gået fremad slag på slag.

Det er to moderne praktikere og handlingens mænd, som får lov til at filosofere over tiden og dens natur i det følgende. Moderniseringsdiktatoren Josef Stalin forestod Sovjetunionens entre i det 20. århundredes modernitet med en meget hårdhændet industrialiseringsstrategi. Alletiders største industribaron Henry Ford revolutionerede den industrielle produktionsproces med sin samlebåndsproduktion af automobiler, med alt hvad det har medført af yderligere konsekvenser for det 20. århundredes vesterlandske civilisation. Men hvordan kan man overhovedet

underkaste noget så flygtigt som menneskets tidsfølelse og rumopfattelse en kildekritisk historisk analyse?

Kildekritik, ideologi og mentalitet

Det spørgsmål kræver nogle metodiske og teoretiske overvejelser over fremgangsmåden, før den egentlige kildeanalyse kan gå i gang. I det følgende vil jeg derfor tage udgangspunkt i nogle overvejelser om "Planer og Planløshed i kildearbejdet", som Helge Paludan tidligere har gjort sig. Centralt for disse overvejelser står det funktionelle kildebegreb, med dets skelnen mellem udnyttelsen af kilden som levning eller beretning. Med et funktionelt kildebegreb bliver alle efterladenskaber til kildemateriale og svaret afhænger principielt af, hvad der spørges om:
"*Som kilder betragtes alle de fænomener, der af en historiker gøres til kilder i en given sammenhæng* (...) *det afgørende er, hvad der bliver spurgt om.*" (s.156).
Det er ikke ligegyldigt, hvordan man stiller sine spørgsmål, for af spørgsmålet afhænger svaret. Abstraktionsniveauer skal holdes adskilte i analysen, og når udviklingen skal forklares, kan man ikke forklare fænomener på et niveau udelukkende med henvisning til fænomener på et andet og ofte mere abstrakt niveau.

Den ideologikritiske analyse arbejder gerne med kildens beretningsaspekt og læser kilden som en falsk (ideologiseret) udredning og beskrivelse af bestemte reelle forhold. Det fører til en funktionalistisk forklaring, hvor bestemte udsagn holdes op imod en forud konciperet matrix - en tese for, hvad der i realiteten lå bag den virkelighed som fremstilles ved kilden:
"*Den filosofiske kritiker nøjes ikke med at beskrive ideologierne og påvise deres sammenhæng med sociale og psykiske fænomener; han viser tillige det forenklede eller falske ved ideologiernes gengivelse af virkeligheden.*"[1]

Der er ideologikritiske ansatser i den følgende gennemgang, hvilket har været påkrævet, når den virkelighedsopfattelse der fremsættes dækker over notorisk anderledes eksisterende realiteter. En tentativ definition på ideologi kunne derfor være, at det er en realabstraktion som ligger tæt på det konkrete niveau, men giver en normativ bedømmelse af denne realiteternes verden, der kan være intentionelt fejlagtig.

---

[1] Jørgen K. Bukdahl: *Kritiske tolkninger*. 1980, s. 59.

En mentalitetshistorisk tilgang kan være hermeneutisk, og den vil derfor rette interessen mod kilden i dens ophavssituation, hvor den læses som et bevaret nedslag af en fortidig virkelighed og udnyttes af forskeren som en levning til at bringe sig tættere på fortiden. For den ideologikritiske analyse vil spørgsmålet typisk være, hvad er formålet med teksten, og hvordan fungerer kilden i forhold til dens ærinde? Mens den fænomenologiske tilgang, der er genetisk og hermeneutisk i sin approach snarere stiller spørgsmålet, hvorfor ser kilden ud, som den nu engang gør?

Den tyske historiker Ernst Nolte har brugt den fænomenologiske analyse med henblik på undersøgelse af fascismen som et udbredt politisk massefænomen i mellemkrigstiden. Han fokuserer især på ideologien og tolker den som et udtryk for fascisternes selvforståelse. Derved undgår han udelukkende at fokusere på magtspørgsmålet som altid er funktionelt og ikke kan stå alene, ligesom den fænomenologiske tilgang heller ikke kan det. Det er med andre ord nødvendigt at undersøge både, hvad fascismen sagde den ville opnå, og hvad den reelt gjorde for at opnå det. Nolte understreger, at tilgangen skal opfylde to forudsætninger for at metoden kan gennemføres. Dels en kvantitativ begrænsning af kildematerialets omfang til fordel for en detaljeret kvalitativ analyse af udvalgte centrale kilder. Og dels nødvendigheden af at gennemtrænge kildematerialet og sætte sig ind i det for at forstå det på dets egne præmisser, det vil sige uden at lade sig styre af en alt for forudfattet mening.[2]

Fænomenologien bygger altså på en hermeneutik, som med Helge Paludans ord går ud på at forstå sig på fænomeners natur:
"*For en hermeneutisk opfattelse af forskningsgangen vil der snarere være tale om en forståelse af rationaliteten bag kilden som noget, der erkendes som et uløseligt tilbehør til den* (...) *der drages slutninger om kildens årsag eller med kildekritisk sprogbrug - at den tolkes som en levning.*"[3]

Men for at de rigtige kilder kan udvælges, må man have stillet forskningsfrugtbare spørgsmål:

---

2 Ernst Nolte: *Der Faschismus in seiner Epoche.* 1963, s. 47-58.

3 H. Paludan: Planer og Planløshed i Kildearbejdet. *Den jyske Historiker.* Særtryk 1. 1979. s.154.

"Det funktionelle kildebegreb kan altså præciseres derhen, at kilder kun er kilder i forhold til en bestemt problemstilling på et bestemt plan (...) og at enhver forklaring er en forklaring på et bestemt plan. Fænomenerne kan beskrives på højere og lavere niveauer, der ikke uden videre lader sig forbinde."[4]

Mentaliteternes historie bevæger sig i en helt anden hastighed og befinder sig derfor også på et helt andet analytisk niveau end begivenhedshistoriens kronologiske tid. Man taler også om historiens lange og seje mentale stræk i og under bevidstheden, som ophober fortidige reaktionsmønstre, skønt der ikke længere er en rationel begrundelse til stede for at fastholde dem. Når automobilister ikke bryder sig om at blive overhalet af andre, har det ikke nogen fornuftig begrundelse længere, men er udtryk for en rytter- og hestekørermentalitet. Når ubehaget stadig varer ved, skulle det angiveligt skyldes mentalitetens langsommelige ændring i forhold til teknologiens langt hurtigere ændringstider.

En tentativ definition på mentaliteten kunne derfor være, at der er tale om abstrakte og formelle fortidige bevidsthedskategorier, som ikke længere direkte relaterer sig til virkeligheden, men er symptomale og læses som den ureflekterede erkendelse eller fortidige rationalitet, der gemmer sig bagved den manifeste opfattelse af realiteterne. Mentaliteten kan derfor stadig ligge til grund for virkelighedstolkningen, uden at den står i direkte forbindelse med reelle forhold på grund af tidsforskellen og abstraktionsniveauet.

Således bliver forskeren selv en del af historien og hans produkt til en levning, som de franske mentalitetshistorikere er bevidste om: "I *dag genlæser historikeren de kilder hans forgængere anvendte, men ud fra en ny synsvinkel og med en ny kode.*" Det sker for at afdække de dybtliggende kulturelle og meget træge historiske bevidsthedslag i tankesæt og livsmønster, som det er den moderne mentalitetshistories projekt at afdække og eksponere.[5]

Men hvordan fastlægges forholdet mellem det manifeste og det latente, altså mellem ideologi og mentalitet? Det er et yderst kompliceret spørgsmål, som bør gribes pragmatisk an. Den franske mentalitetshistoriker Michel Vovelle har forsøgt

---

4 H. Paludan: Op. cit s. 160 og 159.

5 Philippe Ariés: Mentalitetshistorie. *Kultur og Klasse* 48, 1983, s. 48; Cf. Thomas Bloch Ravn: Mentalitet og historie. *Staten og civilisationen. Mentalitetshistoriske essays om Danmark i 1700-tallet.* 1984.

at rede trådene mellem ideologi og mentalitet ud, men han vedgår selv forplumringen af de rørte vande:

"*The history of mentalities is, then, the study of the mediations and dialectical relationship between the objektive conditions of the life of men and the way they percieve them. At this level the opposition between the two conceptual networks we have been contrasting - ideology and mentalities - becomes blurred.*"[6]

Der er altså et område af fællesmængde, som kan dækkes af både ideologi- og mentalitetsbegrebet men ikke opdeles via begrebslig definition. Jeg skal ikke forsøge mig med en afgrænsning, som næppe virker forskningsmæssigt frugtbar, men blot konstatere at mentalitetshistorien heller ikke er istand til at forbinde tanke og handling i sin analyse. I stedet vil jeg foretage et par teoretiske og begrebslige sonderinger i forhold til den problemstilling jeg selv har opstillet.

Verdensbillede og social kosmologi

Spørgsmålet bliver derfor i det følgende, hvordan man kan analysere tidsopfattelsen både som mentalitet og ideologi med en dækkende bevidsthedshistorisk kategori?

Til dette formål synes et begreb som verdensbilledet at give god mening. Tidserkendelsen udgør den diakrone dimension af verdensbilledet, mens rumopfattelsen udgør den synkrone dimension. Verdensbilledet er en grundlæggende analytisk bevidsthedskategori, der socialt set er bundet op i et materielt univers af natur og kultur. Et univers som er struktureret af den tid og det rum menneskets liv opleves i. Verdensbilledet er i denne betydning det samme som ligger i begrebet om en social kosmologi. Som analytisk begreb rummer det ansatsen til en fænomenologisk analyse. Det forsøger at forene undersøgelsen af ideologien med mentaliteten, det synkrone med det diakrone perspektiv, det funktionalistiske plan med det dynamiske, og tidsdimensionen med rumperspektivet i den historiske analyse af historieopfattelsen.

Man underkaster altså selve historiesynet en kritisk historisk analyse. Om muligheden af at betragte historievidenskaben i sig selv som en levning siger historikeren Uffe Østergård:

---

6 Michel Vovelle: Ideologies and Mentalities. R. Samuel, G. S. Jones (eds): *Culture, Ideologies and Politics.* 1982, s, 11.

"Den eneste vej til at udnytte de sidste loo års kritiske historieforskning på en fornuftig måde går for mig at se gennem en øget analyse af disses bagvedliggende historiske teorier og etablering af nye".[7]

I en opsigtsvækkende artikel om det vesterlandske verdensbilledes indretning gennemgår den norske samfundsforsker, Johan Galtung (mfl.), ud fra en lignende betragtning de væsentlige træk ved den vestlige verdens sociale kosmologi, som den har udviklet sig gennem de sidste 2.000 år. Galtung karakteriserer den sociale kosmologi, som en horisont eller *dyb ideologi*, en social grammatik, et sæt af: *"usually unquestioned assumptions about all kinds of social things and how they relate to each other; implicit rather than explicit."*[8]

Den sociale kosmologi bliver af Galtung tillagt nogle grundlæggende karakteristika, der forlener begrebet med en analytisk værdi. Det er for det første ideen om *isomorfisme*, som bestemmer abstrakte fænomener som naturaliserede og normale, som værende overensstemmende i struktur. Abstrakte begreber betragtes som overensstemmende med de konkrete fænomener, som begreberne søger at fastholde og karakterisere. Et godt eksempel er opfattelsen af landkortet som analogt til det landskab, der beskrives i kortet. For det andet ideen om *holisme*, om altfavnende fuldkommenhed, f.eks. de åbenlyse ligheder mellem så tilsyneladende forskellige doktriner, som kristendom, liberalisme og marxisme:
"A social cosmology properly constructed would define a complete social grammar, a set of rules for how man should relate to man, man to nature, how man should concieve of how nature relates to nature, and so on." (s. 33o)

For det tredie er der et *Yin-Yang* aspekt i det analytiske begreb, *modsætninger* kan opfattes som relationelle fremfor udelukkende som antagonistiske, som et både-og i stedet for Vesterlandets antitetiske dialektik, som er enten-eller. Derfor er den dominerende/manifeste sociale kosmologi altid ledsaget af recessiv(vigende)/latent social kosmologi, som et alter ego i verdensbilledet. Den

---

7 U.Østergård: Terminologi og systematik i det historiske begrebsapparat. 1973 + Efterskrift 1978. Op.cit. 1979, s. 43.

8 Johan Galtung, E.Rudeng, T.Heiestad: On the last 2500 years in western history. And some remarks on the comming 500. P. Burke, (ed): *The New Cambridge Modern History,* XIII. 1979.

vestlige tænkning tenderer til at være antidialektisk, modsætningsfri, endimensionel og dermed totalitær i sin indstilling.

De svenske etnologer J. Frykman og A. Löfgren lægger vægt på at anvende termen verdensbillede for det perspektiv, som mennesket anlægger på den kulturskabte virkelighed. Termen er her ikke analytisk prægnant, men har heuristisk værdi og kan genfindes i det engelske Worldview og det tyske Weltanschauung.

Centralt i Frykman og Löfgrens begreb om verdensbilledet står kulturbegrebet. Kultur defineres her som noget, der anvendes til at systematisere, forklare og legitimere den verden som omgiver individerne. Kulturen er en spejling af den herskende samfundsstruktur, men ikke en død og mekanisk afspejling. Derfor virker den hele tiden tilbage på samfundsstrukturerne:

"*Man kan även formulera sambandet så att kulturen er det medium - det filter - genom vilket människan skapar sin verklighetsbild.*" (s.15)

Gennem kulturen bliver virkeligheden håndterlig. Verdensbilledet kan derfor sammenlignes med en 'symbolsk tronhimmel', der angiver grænserne og rammerne for vores bevidsthed. Det indeholder alt, hvad der er tænkeligt i vor kulturkreds.

Verdensbilledet er et tænke- og værdisystem, hvis grundlæggende elementer består af uudtalte påstande, ikke om hvordan tingene burde være, men i form af en oplevelse af, hvordan tingene er. Det, der legitimerer et verdensbillede, er oftest en reference til højere magter i form af guddomligheden, de naturgivne vilkår eller den videnskabelige logik, altså forhold der er hævet over enhver tvivl og som ikke kan imødegås:

"*Världsbildens betydelse i det sociala livet ligger just i dess karaktär av naturgivna självklara förutsättningar för vort handlande. Det er dette förhållande som gör den til ett så effektivt redskap i den sociala kontrollen och så svår att kartlägga.*"[9]

Jeg foretrækker at anvende udtrykket verdensbillede fremfor social kosmologi. Begreberne dækker over det samme fænomen, dog er social kosmologi navnet på det analytiske begreb, som anvendes i den følgende analyse, men det er ligegodt et verdensbillede der fremkommer her i gennem.

---

[9] Frykman, J., Löfgren, O.: *Den Kultiverade Människan.* 1979, s. 16; Se iøvrigt Juha Pentikäinen: Individ, världsbild och miljø. *Kulturell Kommunikation.* 1979.

Tidsopfattelsens historie

I verdensbilledet er tidsfølelsen måske det vigtigste parameter til at strukturere virkelighedsopfattelsen med. I agrare og førindustrielle samfund var arbejdet konkret og forbundet med årstidernes skiften og tidsopfattelsen overvejende cyklisk, men gerne inkluderet forestillinger om linearitet i en ikke-progressiv forstand. Den lineære tidsopfattelse er som sådan en god kristen tanke, dens rødder ligger allerede tilbage i Skabelsesberetningen, hvor den hebraiske l. Mosebog "Beresjit" (i begyndelsen) på en måde markerer universets litterære nulpunkt. Det som præger kristendommens verdensbillede er forestillingen om alle hændelsers unikke karakter og troen på, at Biblen rummer en profeti om en evig fremtidig lykketilstand.

Den antikke verdens sociale kosmologi, som den kommer til udtryk hos filosofferne, var til gengæld stærkt præget af en cyklisk tidsopfattelse, hvor guldaldre skiftede plads med degenererede tider. Det var først Augustinus (354-430 e.v.t.), som tilførte kirken den unilineære historiefilosofi med værket "De Civitate Dei" (Om Guds Stat), der anskuede historien styret af et forsyn, der aldrig gentog sig selv i historien.

Kristentroens dogmatik udbredte sig igennem middelalderen med den unilineære historiefilosofi, men denne må ikke forveksles med det progressive historiesyn og dens fremskridtsoptimistiske ide, som indtræffer langt senere med modernitetens gennemslag. Det var troen på et metafysisk styret forsyn fremfor en overbevisning om det jordiske fremskridt, som skabte udviklingsdynamikken i middelalderens verdensbillede.

I Renæssancen begynder et egentligt filosofisk opbrud og dermed en bevægelse mod det moderne verdensbillede og dets progressive historiesyn, som først kommer til syne med universalhistorien i kølvandet på de store opdagelsesrejser. J.B. Bury karakteriserer tiden fra 14. til det 17. årh. som en "progressiv periode", hvor forsynet erstattes af rationalismen og en orientering mod livet før døden. Samtidig er Renaissancens verdensbillede regressivt i sin karakter, da der var tale om en genfødsel for antikkens klassiske filosofi med cykliske betragtninger på udviklingen og dertil hørende fordomme.[10]

---

[10] Bury, J,B: *The Idea of Progress*. 1932.

Den progressive historiefilosofi i vores forstand blev frembragt af den store oplysningstid, der indvarslede fremvæksten af det moderne borgerlige samfund. Oplysningstiden markerer rationalismens endelige gennemslag med sin tro på, at videnskabens og fornuftens fortsatte udvikling medførte samfundets moralske fremskridt. Med tilbedelsen af det videnskabelige fremskridt fik den moderne fremskridtside sit faste fundament.

Troen på at vi som mennesker blev klogere, bedre og mere moralske mens tiden gik, var fra starten en borgerlig ide: Man finder ideen udtalt hos Kant, som forbandt fornuften med moralen, jo fornuftigere mennesket blev med tiden, desto mere moralsk ville det også være og udviklingen ville kulminere i en idealstat. Kant var på linie med de franske filosoffer, men havde dog et vist forbehold for det objektivistiske element i udviklingen, som J.B. Bury påpegede det:
"*Civilisation is a phenomenon, and everything we know about it can only be inferred from experience. His argument is that there are actual indications of progress in this desirable direction. He pointed to the contemporary growth of civil liberty and religous liberty, and these are conditions of moral improvement. So far his argument coincides with that of the french theorists of Progress. But Kant goes on to apply to these data the debatable conception of final causes, and to infer a purpose in the development of humanity. Only this inference is put forward as a hypothesis, not as a dogma.*" (s.247)

Denne opfattelse af et moralsk endemål for oplysningen og fremskridtet blev delt af andre af romantikkens filosoffer som Fichte, der lagde særlig vægt på den sociale rolle de oplyste og vidende skulle have i historien. Hegel mente, at universalhistorien var udtryk for beskrivelsen af de processer gennem hvilke, Ånden eller Guddommeligheden kommer til bevidsthed om dens egen betydning. Også Schelling tog et afsæt i Kants idealisme, men i stedet for den menneskelige handling som drivkraft i udviklingshistorien, opfandt han et princip for den organiske udvikling, som han hentede i naturen. I takt med det videnskabelige fremskridt og den teknologiske udvikling i det 19. århundrede har overbevisning om denne naturalisme og biologisme vundet stadig større accept. I dag er troen på det historiske fremskridt under en eller anden form med den engelske historiker Sidney Pollards ord blevet: "*den moderne verdens mest universelle religion.*"[11]

---

[11] Pollard, S: *The Idea of Progress*. 1968.

Det 19. Århundrede var fremskridtsoptimismens og det progressive historiesyns århundrede par exellence: "*De må dog selv indrømme, at der er noget fremgangsrigt eller, som man nu siger, progressivt, ihvertfald i videnskabens og statsøkonomiens navn.*" Således personificerede Dostojevskij i Raskolnikov (1866) det oplyste borgerlige menneskes fremskridtstro gennem den i alle måder moderat beskedne Luzjins skikkelse. Men tvivlen er ligeså gammel som troen, hvad Dostojevskijs forfatterskab er et glimrende vidnesbyrd om. Romantikken og den tyske idealisme fandt en højere mening med tilværelsen, som kom til udtryk i det historiske fremskridt og i 'historiens ånd'. Dermed gik tiden ikke bare fremover og kunne bruges til at fastslå forskellen mellem før og nu, men historien udviklede sig i en bestemt retning, og den bevidste iagttager kunne dermed forudse historiens næste fremskridt og den kommende samfundstilstand.

Romantikkens moderne historiefilosofi blev sækulariseret med liberalismens ideologiske gennembrud omkring 1850 og siden fulgt op af den kapitalistiske produktionsmådes almene gennemslag i økonomien. Dermed fulgte også kritikken af den retning, samfundsudviklingen var ved at tage. Først måtte Karl Marx give historiefilosofien et materialistisk grundlag for at forklare, hvad der egentlig var historiens drivkraft, når det nu ikke længere var ånden men proletariatet. Det førte fra udviklingen af et kritisk historiesyn over formuleringen af den materialistiske historieteori frem til kritikken af den politiske økonomi.

Den marxistiske teoridannelse den historiske materialisme blev fra slutningen af det 19. århundrede temmelig reduceret og fremstod ved indgangen til det 20. århundrede som en deterministisk udviklingsteori. Fremskridtet blev drevet af de modsætninger, der opstod under produktionens stadige udvidelse og den stigende civilisation i form af øget samfundsmæssiggørelse af behovene. Hvad der drev produktivkraftudviklingen fremad, var derimod ufortalt eller blev tilskrevet et mekanisk princip i historien.

I de førmoderne og mere tilbagestående samfund som Rusland og Italien førte den produktivistiske ideologi til et sværmeri for modernismen fra begyndelsen af det 20. århundrede. Det gav sig det mest extreme udslag i den futuristiske kunst, som programmatisk ville reflektere og udstille moderniteten i samfundet. Både den italienske og den russiske futuristbevægelse dyrkede og tilbad 'amerikanismen' i grandiose og nærmest religiøse vendinger. I mellemkrigstiden sluttede futuristerne

op om henholdsvis den fascistiske og den bolsjevikkiske politiske bevægelse. Det skete med forventningen om et moderiseringsdiktatur, der effektivt skulle kunne rydde det organiske og traditionelle konservative standssamfund af vejen. Samfundet måtte forstås som en ultramoderne maskine, var den vision digteren Aleksandr Shevchenko i 1913 erklærede med disse bramfrie vendinger:
Verden er blevet omdannet til en eneste, monstrøs, fantastisk evighedsmaskine, til en enorm, ikke-animalsk, automatisk organisme... Vi er som en slags ideelt forarbejdede, mekaniske mennesker blevet vant til at leve, stå op, gå i seng, spise og arbejde efter klokken - og sansen for rytme og mekanisk harmoni, der afspejles i hele vort liv, kan ikke undgå at blive afspejlet i vor tankegang og i vort åndelige liv: i kunsten.[12]

Ved afslutningen af den I. Verdenskrig var fremskridtsoptimismen som historieteoretisk konstruktion brudt sammen for 'the lost generation', som havde lagt krop og sjæl til det enorme blodbad ved fronten. Det gav anledning til en samtidig bølge af civilisationspessimisme, og det afspejlede sig ikke mindst i Osvald Spenglers store tobindsværk *Untergang des Abendlandes* (1918-19) som vendte tilbage til en cyklisk tidsopfattelse, som forståelsesramme for historiesynet. Fascismens fremmarch i Europa gav snart anledning til yderligere kulturpessimisme.[13] Det herskende verdensbillede har efter II. Verdenskrig til tider vaklet faretruende, hvad kunsten som et spejl i tiden har båret vidnesbyrd om.

Den sociale kosmologi bliver manifest i menneskelivets æstetiske udtryk, som i det mindste altid bærer på en eller anden forestilling om tid og rum. Vi er alle børn af vor tid. Vi påvirker den, som den påvirker os. Selv er jeg vokset op efter en slags ungdomsoprør havde fundet sted og har, ligesom de generationer der gik forud og dem der kommer efter, været udsat for den inspiration, som civilisationskritikken har ført med sig efter tresseroprøret. Den ændrede opfattelse af tid og rum, som postmodernisme, postindustrialisme og kaosteori giver anledning til, har på visse punkter rokket alvorligt ved nye generationers omverdenstolkning.

---

12 Her citeret fra Robert Hughes: *Det chokerende nye.* Kunstens og forandringernes århundrede. 1981, s. 82.

13 Som markante eksempler kan anføres José Ortega Y Gasset: *La Rebelión de las Masas.* 1931; Aldous Huxley: *Brave New World.* 1932; Charlie Chaplin: *Modern Times.* 1936.

For langt de fleste kritikere af fremskridtet gælder det, at det lineære historiesyn bibeholdes, mens udviklingen (evolutionen) forstået som den kapitalistiske moderniseringsproces anskues som et tilbageskridt for den menneskelige lykke og moral. En sådan udviklings- og fremskridtspessimisme er lige så gammel som ideen om fremskridtet selv. Den moderne civilisationskritik fandt tidligt genklang hos encyclopædisterne i den sene oplysningstid. Mest kendt er måske Roûsseau (1712-1778) med det udtalte ønske om at vende tilbage til naturen, men også Diderot (1713-1784) redaktøren af Den store franske Encyclopædi var sværmer for den 'ædle vilde'. Men tiden kan som bekendt ikke skrues tilbage, man kan ikke sætte sig hen i fortiden, så der lå i den regressive historiefilosofi ansatser gemt til den samfundsutopiske tænkning. Det er altså kun de færreste samfundskritikere, der gør op med den universalhistoriske udviklingsdeterminisme og anskuer historien ud fra livets cykliske perspektiv fremfor igennem et abstrakt aritmetisk tidsbegreb.

Fremskridtet er nærmest en lykkelig ting, fremskridtet giver os en bedre verden at leve i. Historiens fremskridt bruser frem, og udviklingen stiger og stiger. Det kan ikke stoppes, der er noget religiøst ved troen på fremskridtet.

For den vulgære fremskridtsoptimisme, som den er blevet udfoldet gennem det 20. århundredes samfundsdebat, har massekonsumsamfundet og velfærdsstaten været de mest håndgribelige beviser for fremskridtets eksistens. Det bedste af alle samfund havde allerede indfundet sig, og det bare ville blive bedre som tiden gik. Der opstod en form for filosofisk sandhedssøgen, som omhyggeligt har registreret, målt og beskrevet udviklingen i en konsekvent vækstterminologi. Her bliver fremskridtet personificeret af stigende produktion og forbrug, noget som taktfast er blevet målt i den årlige tilvækst i bruttonationalproduktet. På det ideologiske plan er denne historieteoretiske konstruktion brudt sammen og delvis erstattet af en postmoderne tænkning i løbet af dette århundrede. På det ureflekterede og mentalitetsmæssige plan trives fremskridtsoptimismen stadigvæk i bedste velgående, skønt vi er trådt ind i postindustrialismens epoke. Men dette erkendte skel mellem ideologi og mentalitet har skabt nye brudflader i industrialismens verdensbillede, som gør det muligt at eksternalisere kosmologien og dermed underkaste den en kritisk analyse fra et nyt historisk perspektiv.

Hvad udgør opfattelsen af tiden for en ustandselig størrelse i dette historiske fremskridt. En civilisatorisk udvikling, som synes så forudbestemt og uafvendelig, hvad enten man kan nu lide at tænke på det eller ej?

"Filosofferne har kun fortolket
verden forskelligt, det gælder
om at forandre den."
Karl Marx, 11. Feuerbach-tese, 1845

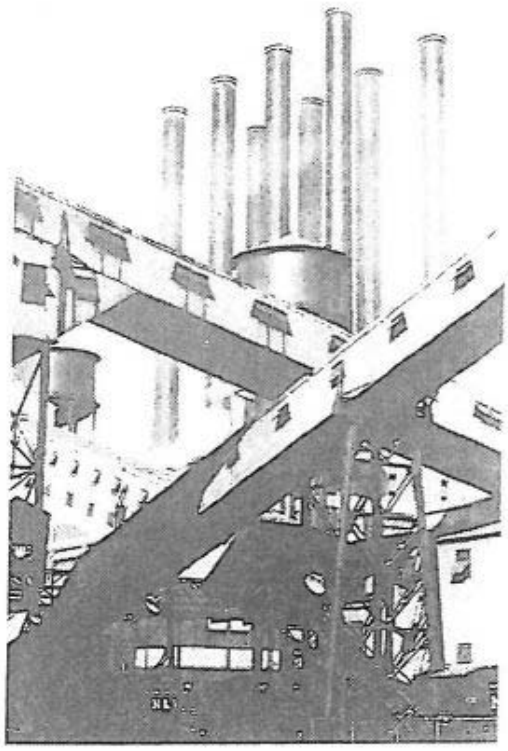

Rouge-fabrikken 1927

II. FILOSOFI OG KOSMOLOGI

"*Det store grundspørgsmål i al filosofi, specielt den nyere, er forskellen mellem tænken og væren*"; skriver Friderich Engels i sin fremstilling af den tyske filosofis udvikling, som udkom i 1888 med en samlet præsentation af "Marxs verdensanskuelse i forholdet til den øvrige filosofi". Som tillæg til artiklen kom de 11 teser om Feuerbach fra 1845, som Engels havde fundet frem og støvet af under sit forarbejde med artiklen.[14]

Med skellet mellem subjekt og objekt var den videnskabelige erkendelse nået op på et nyt og højere stade, og erkendelsen af det værende blev det filosofiske grundlag for den positivistiske videnskabsteori. Men hvor rimelig er denne skelnen, er det ikke sådan, at efter tanke følger handling og at handlingen giver stof til eftertanke. Kan man skille mennesket ad i natur og kultur, i tanke og handling, i

[14] Fr. Engels: Ludwig Feuerbach og den klassiske tyske filosofis udgang. 1888. MEUS II. s. 367.

subjekt og objekt, således som filosofferne har formået det i tænkningen med deres begrebsanalytiske kunstfærdigheder?

I virkeligheden hænger alting sammen, men vi må dele den op i niveauer og abstrahere fra materien, for at kunne begribe tingenes tilstand. Det er der ikke noget ondt i - isoleret betragtet - sådan som videnskaben nu engang bedrives, hvis den skal være anvendelig og nogen ville sige objektiv. Miseren opstår når videnskaben glemmer sig selv og objektiverer sin viden som virkelighed og realitet. Nogen ville sige som sandhed og moralske fremskridt. Heri opstår en objektivisme, der i sig har alle anlæg for deterministiske forklaringer og objektivismen er blevet den moderne verdens mekaniske forsyn, ligesom videnskaben er dens religion.

Hvad objektivismen kan føre til er temaet for den følgende analyse af produktivismens verdensbillede. Analysen tager afsæt i nogle centrale og populære politiske tekster fra mellemkrigstiden, som på hver deres måde bringer spørgsmålet om tidsbegrebets betydning op til filosofisk overvejelse. Jeg koncentrerer mig især om tidsopfattelsen, fordi den står centralt i enhver analyse af social kosmologi. Vores opfattelse af tidens gang er den dynamiske faktor i kosmologien, som driver vores verdensbillede rundt, Rumopfattelsen sætter grænsen for vores verdensbillede. Epistemologien, vores erkendelse af viden og viden om erkendelsen, er den tænkning, der konstituerer subjektet. Disse tre sider må et verdensbillede i det mindste bestå af, de vil blive analyseret i det følgende, men tiden og dens opfattelse er det aspekt, som jeg lægger afgørende vægt på.

Det er et tankevækkende forhold, at mens Marx i sin tese taler om at forandre verden uden at tillægge forandringen nogen særskilt moralsk værdi som en udvikling eller et fremskridt, så bliver Engels på sine gamle dage alt stærkere præget af objektivismen i sin historiefilosofi. Han indfører et naturvidenskabens primat og overser således fuldstændig, at det filosofiske grundspørgsmål indenfor den nyere filosofi især har været diskuteret i forhold til det menneskelige samfunds udviklingshistorie.

For at der var progression i historien, at samfundet naturnødvendigt udviklede sig gennem fremskridt til et stadig højere niveau og at alle samfund måtte følge historiens slagne vej, som var det en determineret frem- og opadstræbende civilisationslinie, var der for Engels og hans filosofiske efterfølgere overhovedet

ingen tvivl om. Det var et uomtvisteligt faktum, en grundantagelse som al filosoferen gennem hele oplysningstiden havde taget sit udgangspunkt i:
"*Den overbevisning, at menneskeheden, i det mindste i øjeblikket, i det store og hele bevæger sig i fremadskridende retning, har absolut intet at gøre med modsætningen mellem materialisme og idealisme. De franske materialister havde denne overbevisning i næsten fanatisk grad, ikke mindre end deisterne Voltaire og Roŭsseau, og bragte tit de største personlige ofre for den.*"[15]

Der herskede altså blandt filosofferne en udbredt konsensus om tidsfølelsens karakter, men ikke om dens bagvedliggende årsag. Engels foretog med sin tekst et generalopgør med den i moderne forstand uhistoriske opfattelse, som filosofferne tidligere havde arbejdet med. Hvad der havde 'drevet' den filosofiske erkendelse "*frem, var navnlig naturvidenskabens og industriens vældige fremskridt, der blev mere og mere stormende*"(s. 37o). Dette havde med tiden medført, at både den materialistiske og den idealistiske filosofi havde gennemløbet en række udviklingstrin, som nu kulminerede i den historiske og den dialektiske materialisme:
"*Med hver eneste epokegørende opdagelse blot på det naturvidenskabelige område må den forandre sin form; og efter at også historien er blevet underkastet den materialistiske behandling, åbner der sig også her en ny udviklingsbane.*"[16]

Marx var vistnok aldrig så håndfast objektivistisk og entydig i sin formulering af samfundsudviklingen og fremskridtets uafvendelighed som en afledt funktion af produktivkraftudviklingen. Han nåede heller aldrig rigtig at erkende de praktiske konsekvenser og dermed indlæse det fremtidige potentiale i den teknisk-videnskabelige revolution, der var under udvikling og den umådelige teknologioptimisme og -determinisme, som produktivismen fra starten af det 20. århundrede indvarslede.[17]

---

15 Op.cit. s. 375.

16 Op.cit. s. 37o-71.

17 Produktivismen var den ideologi, som fulgte med det, der går under betegnelsen den anden teknologiske revolution. Takeoff-fasen for dette industrielle gennembrud ligger i tidsrummet 1873-96 og består essentielt i den videnskabsbaserede udvikling af elektrisk og kemisk industri; E.Hobsbawm sammenfatter i *Industri and Empire* (1968) denne innovationsfases hovedkarakteristika, s.172 ff; David Landes har i *The Unbound Prometheus* (1969) analyseret periodens konjunkturelle fluktuationer, s. 231 ff; Ligeledes har Ernst Mandel *i Senkapitalismen* (1972) periodiseret konjunkturcyklen strukturelt, som en lang bølge i kapitalismens historie (Kondratiev-cykel) jfr. skemaet s. 112-13. Fasen er udførligt behandlet

Men arven fra Marx, som den efter 1883 blev forvaltet af Engels til hans død i 1895 og siden af Karl Kautsky i II. Internationale som Marxismen i form af den dialektiske og historiske materialisme, var til gengæld stærkt objektivistisk og deterministisk i sin evindelige jagt på en sidste-instans bestemmelse.

Arven fra det 19. århundrede

Det er denne mekaniske og evolutionistiske tænkemåde, som florerede i marxismen fra slutningen af det 19. århundrede, den tyske historiker Michael Vester for en del år siden tog et opgør med, da han kritiserede Engels historiesyn og betegnede det som 'Dampmarxisme'. Vester understregede Kautskyanismens store rolle for udviklingen af objektivismen og dermed af den 'videnskabelige socialisme'. Det var en historisk betydning, der rakte langt ud over dens oprindelige formål i II. Internationale, især fordi Lenin opfattede Kautsky som en autentisk marxist og derfor skrev af efter ham. Dermed fik Engels produktivkraftoptimisme og den dialektiske materialisme den allerstørste betydning for den teoretiske udvikling også i III. Internationale og man kunne tilføje IV. Internationale.[18]

Josef Stalin (1879-1953) har været en dominerende filosofisk forvalter af den historiske og dialektiske materialisme i dette århundrede. Han fortolkede på SUKP's vegne den marxistiske arv fra Lenin i den teoribygning, der siden blev kaldt for Marxismen-Leninismen. Det er den samme filosofiske retning, som grundfæstes i det kinesiske kommunistparti og efter Khrustov-revisionismen i 1958 videreførtes og under Kulturrevolutionen fik betegnelsen Maoismen. Den dialektiske og historiske materialisme må derfor karakteriseres som grundlaget for kommunismens verdensanskuelse i det 20. århundrede. Stalins lille, men yderst centrale skolingsartikel "Om Dialektisk og Historisk Materialisme" (1938) er den ene hovedkilde til den analyse af produktivismens verdensbillede, der følger i næste kapitel. Pamfletten var oprindelig blevet til som et kapitel i den officielle sovjetiske partihistorie, men blev udrenset af "Khrustov-kliken" i 1959. Den udgave jeg har arbejdet efter, blev udgivet

---

i kap. 6.

18 Michael Vester: Friderich Engels' "damp-marxisme". *Kurasje* nr. 31, 1982. s. 5-6.

af danske maoister i 1972 på Marxistisk-Leninistisk Forlag med det erklærede formål at bibringe læseren den videnskabelige socialismes verdensanskuelse.[19]

Hvor stor historisk virkning en politisk traktat af denne art har haft på udviklingen af den sociale kosmologi gennem udbredelsen af bestemte politiske budskaber, er det naturligvis vanskelig at bedømme i omfang og helt umulig at fastslå eksakt. Men litterære forestillinger om et videnskabeligt fundament under historiesynet viser ofte tilbage til netop autoriteten i Stalins tekst. Historikeren Benito Scocozza gør det eksplicit i sin teoretiske indledning til *Feudalismen* (1976), hvor han konkluderer:

"*Set i dette perspektiv er marxismen det sidste ord i historien, fordi den alene er videnskaben om - dvs. den videnskabelige sammenfatning (genspejling) af - hele virkelighedens, både naturens, samfundets og tænkningens bevægelses- og udviklingslove.*"[20]

Sammenfattende må Stalins filosofiske ballast karakteriseres, som opstået med det oplysningsfilosofiske gennembrud. Set gennem den udvikling, som den dialektiske tænkning havde gennemgået og som Marx og Engels byggede videre på. Efter århundredeskiftet blev den teoretiske indsigt justeret med erfaringen fra industrialismen, som videnskaben og teknologien "naturligt" har drevet frem, for nu at anvende Engels eget udtryk for den viden, der gør marxismen til videnskab.

Henry Ford (1863-1947) var i modsætning til Stalin en eklektisk tænker. Hele hans filosofiske tankegods skriver sig ind i den samme oplysningstid med dens mylder af inspirationer. Ford har tydeligt en forkærlighed for romantikkens idealistiske filosofi. Dog er der et par andre væsentlige momenter, der skiller ham fra Stalin i filosofisk henseende. For det første er han pragmatisk og ikke forvalter af nogen bestemt tradition, han "common-senser" eller lommefilosoferer sig frem til de postulater, som synes forenelige med hans egne erfaringer, hvilket resulterer i et umådeligt filosofisk roderi, men giver et udmærket indblik i nogle sider af den sociale kosmologi han levede efter.

For det andet er Ford langtfra entydig eller stringent i sin filosoferen. Han blander rask væk uforenelige metaforer sammen i en isomorf, holistisk pærevælling,

---

19 Josef Stalin: *Om Dialektisk og Historisk Materialisme*. 1972 (1938).

20 B. Scocozza: *Feudalismen*. 1976, s. 17.

hvor forskellige abstraktionsniveauer går i et med hinanden. Karakteristisk er også hans anvendelse af cykliske naturmetaforer til at anskueliggøre og bevise den unilineære tidsopfattelse:
"*Students of world progress recognize that there is a time for everything. Like the opening of a flower or the budding of a tree, certain events cannot be forced ahead of their time; nor conversely, can they be disregarded after the time for their appearance has come.*"[21]

Derfor er det ikke specielt den manifeste ideologi, som jeg i det følgende har forfulgt ihærdigst, for Stalinismen og Fordismen er behandlet mange steder, og spørgsmålet er, om det i grunden er videre interessant filosofi længere eller nærmest antikveret i dag. Det jeg søger at få frem i det følgende er de ureflekterede forestillinger, der ligger bagved det manifeste udtryk, det symptomale i det reale, kunne man kalde det, eller med Lenins præcise ord for det samme fænomen: "*Verdensbilledet, som er et billede af hvordan materien bevæger sig,-og hvordan materien tænker*"; en markant vending, som her til lejligheden endda er citeret fra Stalins artikel. (s.9)

Samtidig havde jeg i udgangspunktet svært ved at forestille mig to personer, som skulle stå fjernere fra hinanden i opfattelse end disse to klassekampens uforsonligste fjender, som bestemt ikke skulle kunne være enige om noget. Det var således kontrasterne og modsætningerne jeg i udgangspunktet var på jagt efter, da det var min klare tese, at de sociale kosmologier sat op overfor hinanden tilsammen ville kunne afdække et bredt spekter af industrialismens verdensbillede. Men det er lighederne især på det mentalitetsmæssige plan, der først og fremmest springer i øjnene efter endt analyse.

---

[21] Henry Ford: *My Philosophy of Industri*. 1929. Citatet gengives i længere sammenhæng senere. Ford citerer jeg på engelsk, Stalin fra den danske oversættelse. Således fremgår det altid tydeligt hvem der taler hvor.

"*Tidsfølelsen er et af personlighedens væsentlige parametre.*"
A.Y. Gourevitch.

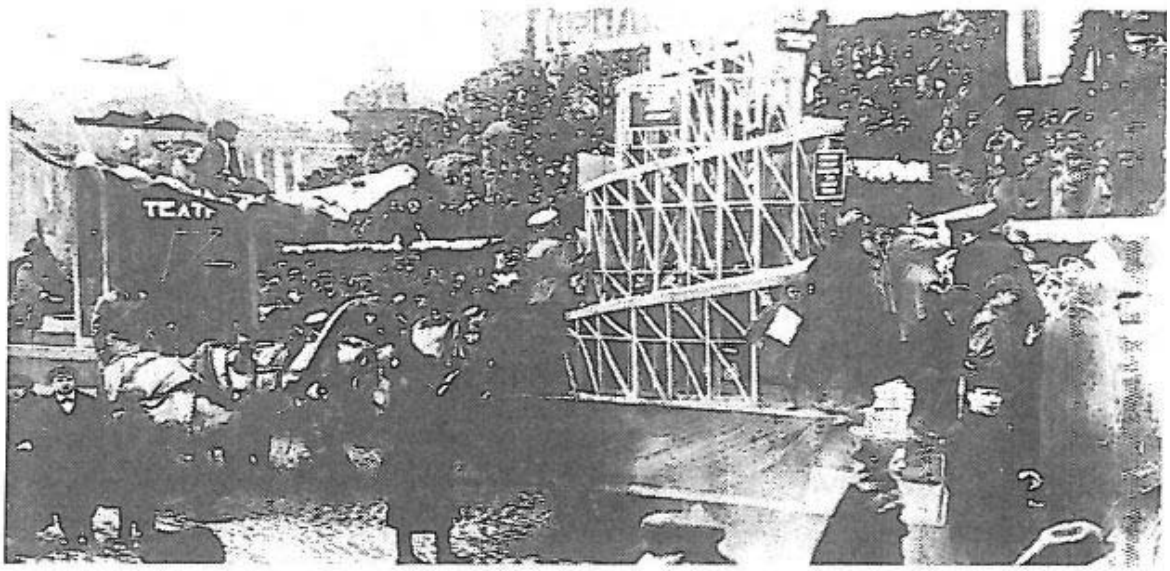

V. Tatlin: Model til monument for Det tredie Internationale 1919

III. DET PRODUKTIVISTISKE VERDENSBILLEDE

Verdensbilledets sider er, som ovenfor nævnt tids- og rumopfattelsen sammenholdt med epistemologien og disse sider i Stalins sociale kosmologi vil blive trukket frem og sammenholdt med Henry Fords verdensbillede, som det kommer til udtryk i pamfletten *My philosophy of Industri* fra 1929, hvor han i stil med Stalin fremstillede sit verdensbillede for offentligheden. Hvad anledningen har været til, at Ford har nedskrevet og udgivet sin industrifilosofi, fremgår ikke af udgivelsen. Til gengæld må værket antages at være autentisk og stamme fra Fords egen pen i modsætning til det øvrige populære forfatterskab, der blev til i samarbejde med journalisten

Samuel Crowther som 'ghostwriter'. Pamfletten blev aldrig oversat til dansk og udgivet herhjemme, måske fordi markedet i forvejen var mættet med litteratur om Fords uforgribelige meninger.[22]

Det er to af industrialismens sværvægtere, der i det følgende udtaler deres mening om den måde, verden hænger sammen på, og hvad der driver den fremad mod stadig højere gøremål. De har fremsat deres filosofiske overbevisning i kortfattede skrifter, der bedst kan karakteriseres som politiske traktater.

Det var Osvald Spengler, der gjorde mig opmærksom på den politiske traktats velegnethed som kilde til at undersøge den sociale kosmologi. I forordet til en lignende og samtidig pamflet, *Mennesket og Teknikken* (1932), besværede Spengler sig over folks dovenskab. Skønt omtalen af hans store værk, *Untergang des Abendlandes*, var på alles læber, så havde de færreste sat sig ind i værket og dets tankegang, inden de hævdede løs. Det gav en del besynderlige udlægninger af Spenglers filosofiske standpunkter, og han mente sig derfor nødt til at fremsætte sine anskuelser sammentrængt i form af det foreliggende skrift, som han håbede det ville være overkommeligt for folk at komme over, inden de begav sig ud i diskussion af hans filosofiske værk. På de næste 85 sider præsenterer han vitterlig sit verdensbillede, så ingen bagefter måtte være i tvivl om, at den vestlige civilisation var for nedadgående. Skrabet væk var alle forbehold og vage formuleringer, tilbage stod skelettet, og den rene vare var lige til at gå til.[23]

Der er altså grund til at antage, at den politiske traktat-forfatter bestræber sig på at give en korrekt og pædagogisk fremstilling af sin filosofiske verdensanskuelse og politiske ideologi. Indlejret i en sådan fremstilling ligger udover det manifeste udtryk, budskabet, en mængde uudtalte forudsætninger, hensigter og præmisser, der optræder som symptomer ved siden af materialets eksplicitte budskab. Som den franske mentalitetshistoriker J. le Goff så præcist har karakteriseret diskursens indhold:

---

22 I forvejen var udkommet på dansk, Henry Ford: *Mit Liv og Arbejde*. 1922; Henry Ford: *Idag og Imorgen*. 1926; Efter verdenskrisens gennemslag udkom, Henry Ford: *Fremad stadig Fremad*. 1932; Cf. Michael F. Wagner: Industrialismens verdensbillede -Et portræt af den moderne amerikanisme og dens ny teknologi. *Den jyske Historiker*, nr. 35-36, 1986.

23 Osvald Spengler: *Mennesket og Teknikken*. 1932. Der er altså tale om en 'readers digest'.

"Människans diskurs är, i vilket tonläge den än uttalas - övertygande, emotionellt, emfatisk - oftast inget annat än ett hopkok av färdiga idéer, truismer, förelegade intellektuella yttringar, heterogena rester av kulturspillror samt mentaliteter av olika ursprung och från skilda tider."[24]

Sproget er altid betydningsbærende i mange måder, som påpeget af Roland Barthes, der i *Litteraturens Nulpunkt* (1953) har beskæftiget sig nærmere med 'écrituren' eller marxismens 'skrivemåde', som han karakteriserer:

"Her er écrituren entydig, fordi den er beregnet på at fastholde en naturnødvendig sammenhæng (...) den marxistiske écriture er litotisk, eftersom hvert ord ikke udgør andet end en utilstrækkelig henvisning til et kompleks af principper som implicit understøtter det (...) Da den marxistiske écriture er forbundet med forestillingen om handling, er den hurtigt blevet en værdiladet sprogbrug." (s.28-29)

Om Stalins skrivemåde, der er en helt speciel udgave af den marxistiske écriture, har Barthes også et par karakteriserende bemærkninger:

"I det stalinistiske univers hvor definitionen, det vil sige adskillelsen af det Gode og det Onde, bestemmer sprogbrugen findes der ikke nogen værdineutrale ord, og écriturens funktion bliver da også at styre en proces: Der er ikke længere nogen afstand mellem benævnelsen og bedømmelsen, og sprogbrugens afgrænsethed er fuldstændig, da det jo drejer sig om en værdi som bruges til at forklare en anden værdi med; for eksempel vil man sige, at den og den ugerningsmand har udfoldet en aktivitet, der er skadelig for statens interesser; hvilket er det samme som at sige, at en forbryder er en der begår en forbrydelse. Som det ses, er der tale om en sand tautologi, hvilket var en normal fremgangsmåde i den stalinistiske écriture."[25]

På en lang række punkter gælder en tilsvarende karakteristik for Fordismens écriture, som på visse punkter ligner den stalinistiske, blot er den dialektiske retorik i udgangspunktet erstattet af en harmoniserende retorik.

---

[24] Le Goff, Jacques: Mentaliteterna, en tvetydig historia. Oden, Birgitta, red: *Att skriva historia. Nya innfallsvinklar och objekt.* 1978, s.248.

[25] Roland Barthes: *Litteraturens Nulpunkt.* 1953. s 28-29.

Hvad er det for et fænomen, dette underlige fælles tankegods, som rummer forestillinger om udviklingen og ideen om fremskridt, og som fremsættes uden omtanke, men alligevel har en masse uhyggelige implikationer og konsekvenser? Det er dette fænomen, mentalitetshistorien skal forsøge at ramme ind. Hans Jørgen Schanz har kaldt hele dette tænkbare kompleks, altså den fremherskende moderne tankeform, for den "oplysningsfilosofiske civilisationsaffirmativitet", og det er da et edderflot udtryk.[26]

Men hvordan tager den oplysningsfilosofisk civilisationsaffirmative ideologi og mentalitet sig ud hos vores to forsøgspersoner, Henry Ford og Josef Stalin?

Henry Ford og Josef Stalins sociale kosmologi

"*At tænke er det hårdeste arbejde der findes, det er sikkert derfor så få giver sig af med det*"; siger Henry Ford et sted i sin filosofiske traktat. Jeg skal ikke her vurdere Henry Fords evne til at tænke ud fra det spinkle materiale, som ligger til grund for den følgende analyse, men i stedet lade hans værk, som i overordnet betydning langt fra kan siges at være hans alene, stå som et groft mål for hans mentalitet.

Ud fra enhver betragtning er Ford en yderst ringe og forvirret filosof, der uden nogen idehistorisk stringens gennem tilværelsen har ophobet og her fremsætter sine egne ideer i et sammensurium af allehånde fremherskende tanker. Henry Ford var først og fremmest en handlingens mand og hans motto: "*One who can think things out usually can do them*"; rummer manden i en nøddeskal. Fords filosoferen er udtryk for en social aktivitet, praxisfilosofi er måske den mest dækkende betegnelse for hans hverdagsfilosofi.

'Spontan filosofi' kaldte den italienske kommunist, Antonio Gramsci, denne form for usystematisk filosoferen, som alle mennesker giver sig af med og som omfatter tre forhold: 1. sproget selv med dets totalitet af begreber og betydninger; 2. almindelig og sund fornuft; 3. folkelig religion, som er hele komplekset af overtro og tro, meninger anskuelser og handlinger, som kollektivt hænger sammen i begrebet folklore eller kultur.[27]

---

[26] H.J. Schanz: *Civilisationskritik og Socialisme*. 1982.

[27] A. Gramsci: *Selections from the Prison Notebooks*. 1971, s.323.

Den spontane filosofi er en praxisfilosofi, som gør alle mennesker til filosoffer, og Gramsci betragter dette som en væsentlig forandrende materiel kraft i historien. Det falder helt i tråd med Fords eget begreb, "material knowledge", som for ham er summen af erfaringer med trial and error:

"*Our experience is a great preparation to know the Truth when we meet it. Of course there are many ways of arriving at this goal. Men have been striving for it ever since civilisation began. All right activity has been contributing to the ultimate result. Books, mechanics, commerce and science, the motorcar, wireless, the areoplane - all these have helped us on the way.*" (s. 12-13)

Historiens drivkræfter og mål

Hvad det egentlig er, der driver os til at eksperimentere, og dermed gøre gode og dårlige erfaringer, opnå den materielle viden, der fører os frem mod stadig bedre tider, det vil Ford nødigt udtale sig præcist om. Men det virker som enten forsynet eller noget i os selv driver civilisationen og vores historie fremad:

"*We have all progressed, our needs have changed. We demand more, we see a wider horizon, a better type of civilisation; and whether you believe that we are the originators of it or that a wiser destiny has forced us to accept that which best promotes our welfare matters not. The fact is here and we must recognize it and conform to it.*" (s.14)

Over for en sådan ubestemmelighed i fremskridtets drivkraft sætter Josef Stalin et fast filosofisk princip, som er den styrende faktor i historiens fremskridt og drivkraften i dens udvikling:

"*I modsætning til metafysikken betragter dialektikken ikke udviklingsprocessen som en simpel vækstproces, i hvilken de kvantitative forandringer ikke fører til kvalitative forandringer, men som en udvikling, i hvilken der fra ubetydelige og skjulte kvantitative forandringer sker en overgang til åbne forandringer, til grundlæggende forandringer, til kvalitative forandringer, en udvikling i hvilken de kvalitative forandringer ikke fremtræder gradvis, men pludselig, hurtigt, i form af en springvis overgang fra den ene tilstand til den anden, ikke tilfældigt, men lovmæssigt, som et resultat af ophobningen af de umærkelige og gradvise kvantitative forandringer.*" (s.3)

Det er en vigtig forskel i progressionsopfattelsen, der her kommer til udtryk i de to opfattelser af udviklingen, som henholdsvis en organisk vækstproces og en dialektisk proces i spring. Denne forskel trækker sit spor henover al fremskridtstænkning, som kan deles op i to- eller tre-stadie opfattelser af udviklingen. Den udialektiske opfattelse samler alle tidligere samfundsstadier i en stor klump fortid, som er forskellig fra nuet. Fremtiden bliver således en fortsat udvikling fra nuet, og er derfor endnu mere forskellig fra fortiden, end nuet er.

Eksempler på denne opfattelse hentet fra det 20. århundredes sociologi er f.eks. Max Webers opfattelse af samfundsmagtens skift fra traditionel til legalrationel autoritet og Durkheims tese om udviklingen af den sociale integration i samfundet, fra mekanisk til organisk solidaritet, noget der er begrundet i det moralske fremskridt - eller som Ford skriver:

"*Morality is merely doing the sound thing in the best way. It is a larger view and a longer view applied to life. The world is on the whole receptive to this implication of progress, and we are all waiting for more manifestations of its workings, which are incidentially more numerous now than they have ever been in all ages of mankind. Regardless of what we name it, this view is surely moving to practical recognition. There is one thing that we know about universal law: it operates for us if we will, against us if it must - but it operates.*

Furthermore, I believe that the application of this law is necessary for business succes." (s.17-18)

Heroverfor står en dialektisk samfundsudviklings-opfattelse, som henter stor inspiration fra Saint-Simon (1760-1825), hvis væsentligste fortolkere var Comte (1798-1857), som er positivismens og den moderne sociologis fader, og Karl Marx (1818-83), som grundlagde den marxistiske socialisme.

Dialektikken arbejder udfra en vision om tre stadier i det menneskelige samfunds udvikling. Comte, der var mest direkte påvirket af Saint-Simon, anså samfundsudviklingen som gående fra et teologisk til et metafysisk stadie, som nu var i færd med at terminere i det endelige videnskabelige eller positive stade. Marx opererer med 6 samfundsstadier i den historiske udvikling, men reelt er der tale om en tredeling, hvor det tredie stadie, socialisme/kommunisme, ophæver den samfundsmæssige fremmedgørelse i det andet stadie, som består i et slave-, et feudalistisk- eller det kapitalistiske samfund. På det tredie stadie genindsættes de

moralske betingelser fra det første primitive stadie, men på et historisk langt højere niveau med J. Stalins ord:

"*Det fremgår ud fra den dialektiske metode, at udviklingsprocessen ikke må forstås som en cirkelbevægelse eller som en simpel gentagelse af det, der tidligere har fundet sted, men som en fremadskridende bevægelse, der forløber langs en stigende linie, som en overgang fra den gamle kvalitative tilstand til en ny kvalitativ tilstand, som en udvikling fra det enkle til det komplicerede, fra det lavere til det højere.*" (s. 3)

Spørgsmålet, om udviklingens natur skal anskues som en kontinuert og harmonisk eller en dialektisk og brudfyldt proces med antitetiske kvalitative spring fremad, bunder i høj grad i en politisk og ideologisk præference. Liberale, som er grundlæggende overbevist om deres egen tidsalders overlegenhed, ser fortiden som en modpol, mens fremtiden virker som en forlængelse og forbedring af nutidige tendenser, og bliver derfor endnu mere ulig fortiden:

"*Reading the signs of the times is a method of information open to everyone, The two essentials of wisdom are a knowledge of fundamentals and an awareness of their development. To know <u>what is growing</u> and in <u>what direction</u> it is growing comprises the highest providential wisdom - it is the ability to read the signs of the times, not the times that are, but the times that there are to be.*" (s. 79-80)

Hos Ford findes altså også et fundamentalt princip, som får verden til at bevæge sig fremad i lighed med Stalins dialektik. At man derved forklarer en udvikling på det konkrete niveau med henvisning til principper på et andet, højere og mere abstrakt niveau, synes ikke at bekymre disse filosoffer. Kun de viseste mænd, det vil igen sige de mest oplyste og dermed moralske, vil kunne finde sig til rette i samfundet til enhver tid. Det skyldes netop deres profetiske evne til at læse og forstå fremtiden, før den indfinder sig, og kunne leve med udviklingen, når fremskridtet engang har indfundet sig:

"*Abraham Lincoln and Benjamin Franklin both thougth in fundamentals. They would be just as much at home in our civilisation of to-day as they were in the age in which they lived. The truth they knew still persists. The truth we discover, know, and use sets our value in the world.*" (s.21)

For det 19. århundredes sociale kritikere fremstod det eksisterende samfund derimod som en overgangsfase, en oparbejdnings- og forberedelsesfase til det finale

samfundsmæssige tredie stadie, som var en revival af væsentlige sider af det første stadies samfundsmæssige relationer på et kvalitativt højere niveau.[28]
"*Der eksisterer forskellige slags samfundsmæssige ideer og teorier. Der eksisterer gamle ideer og teorier, som har overlevet sig selv og tjener de bortdøende samfundskræfters interesser. Deres rolle er at hæmme samfundsudviklingen, de samfundsmæssige fremskridt. Der findes nye, progressive ideer og teorier, som tjener de progressive samfundskræfters interesser. Deres betydning ligger i at de støtter samfundsudviklingen, de samfundsmæssige fremskridt, og deres betydning øges, jo mere eksakt de genspejler de behov, der udspringer af det materielle samfundslivs udvikling.*" (s.13)

Rationalitet og historisk erkendelse

"*Ever-ageing time teaches all things.*"; konstaterede grækeren Aeschylos allerede år 47o fvt. Den rationelle adfærd som mennesket udviser, forudsætter en udviklet historisk erkendelse, en evne til at kunne relatere sig til fremtiden og tænke strategisk i nuet, at kunne gå et skridt tilbage i dag for at kunne gå to frem senere hen. Det kommer stærkt til syne i konstruktionen "Homo Economicus", som er økonomernes forestilling om et væsen der udviser optimal rationel adfærd i den sociale udveksling af varer. En optimal udnyttelse af nuværende muligheder ses således som en hindring for den maximale skabelse af nye, fremtidige muligheder. På samme måde må det revolutionære subjekt, den potentielt revolutionære klasse, være i stand til at vente til tiden er moden og kunne afvise fristende muligheder.[29]

Evnen til selvbetvingelse, drifts- og behovsudskydelse, er således et konstituerende træk ved hele civilisationsprocessen. Max Weber kalder en sådan

---

28 Krishan Kumar: *Propehcy and Progress.* The sociology of Industrial and post-Industrial Society. 1978; Der lå en regressiv utopi i tre-stadieopfattelsen, som var stærkt påvirket af middelalder idylliseringen i det l9. årh. Comtes fremtidsvision "was in fact a thinly-veiled medievalism.( ) Marx was never taken in by the medievalist idylls of the nineteenth-century reactionaries, such as Bonald and de Maistre. But he, too, in the future communist society envisaged a set of relationships and attitudes to the world whose expression hitherho was most clearly to be found in feudal and, even more tribal society: a communalism of things and people, an abscence of the division of labour, an aesthetic attitude towards work and the environment." s. 6o.

29 J. Elster: *Ulysses and the Sirens.* 1979. s.9ff.

verdslig askese, der praktiseres i det almindelige samfundsliv for "innerweltliche Askese" og ser denne i modsætning til den religiøse askese, som munke og nonner praktiserer i klostre.[30]

At forstå historien og kunne foregribe dens hændelser bliver derfor af grundlæggende betydning for det menneske, der som Ford vil svinge i takt med tiden:

"*People who try to understand only the immediate times are somewhat behind the times. Those who know the times at all began to understand them, before they existed. Signs of the times, then, are the signs of the times to come. The signs of the times that are now were given long ago. By the time they emerge into actuality they are no longer signs, they are time themselves. It is one thing to see a thing, another to see through a thing. There is very little life on the surface.*" (s.80)

Stalin arbejder også med et begreb om viden og ideer som materielle faktorer, der får en progressiv mission i historien, når de først er fremkommet:

"*Nye samfundsmæssige ideer og teorier opstår først, når det materielle samfundslivs udvikling har stillet samfundet overfor nye opgaver. Men når de først er opstået, bliver de til en meget betydningsfuld kraft, som er med til at løse de nye opgaver, som det materielle samfundslivs udvikling har stillet, en kraft til støtte for det samfundsmæssige fremskridt.*" (s. 13)

Til gengæld forbliver udvekslingen mellem det materielle samfundslivs udvikling og ideernes udviklende materielle kraft uformidlet hos Stalin, og udviklingen antager en udialektisk og automatisk determinerende karakter. For Ford antager udviklingen en logisk karakter, hvor hændelserne med samlebåndsmæssig præcision indtræffer, som præ-determinerede og gensidigt afhængige af hverandre:

"*In the scheme of progress each unit has its logical place, which no other can fill* (...) *One invention makes way for another; one discovery lights up the path ahead so that he who runs may read - and lead. Similarly, the development of industry was long delayed because one link in the chain of progress was missing. When that had been forged industry shot ahead to its present high rate of production. I refer to the matter of long-distance power transmission.*" (s. 51, 52)

---

30 M, Weber: *Den Protestantiske Etikk og Kapitalismens Ånd.* 1972. s.57; Weber understreger også kalkulerbarheden i sit rationalitetsbegreb.

Hos Stalin antager historien også karakter af et teknologisk determineret fremskridt, hvor det "materielle samfundslivs udvikling" bliver synonym for produktivkræfternes udviklingsstade; hvad der udvikler produktivkræfterne er derimod uklart, men det er ihvertfald ikke naturen. Tænkningen udvikles automatisk og naturens dialektik bliver således appliceret på det menneskelige samfunds udvikling som en teknologisk determinisme:

"*Nye samfundsmæssige ideer og teorier opstår egentlig også, fordi de er nødvendige for samfundet fordi det uden deres organiserende, mobiliserende og omdannende arbejde er umuligt at løse de opgaver, der er vokset frem som følge af det materielle samfundslivs udvikling.*" (s.13)

Som Johan Galtung anfører består tidsopfattelsen i den sociale kosmologi af tre elementer, der er indbyrdes afhængige, men som kan analyseres særskilt: det lineære tidsbegreb, som opfatter tiden som en pil, der skyder fremover fra fortiden gennem nuet ud i fremtiden; Der er fremskridtsideen, som udstyrer den lineære tid med værdidomme, fra dårlig til god eller ihvertfald fra værre til bedre; Og det er forestillingen om renselsen, som giver fremskridtstanken substans og kan føre ud i exorcisme.

Ideen om renselsen er forbundet med den vesterlandske u-dialektiske tænkning, der anskuer materien som god eller dårlig, aldrig som et både-og. Det gode og det dårlige kan nok være blandet sammen, og fremskridtet består da i at sortere og udskille det gode fra det dårlige og befri sig fra det slemme. Civilisationsprocessen kan således anskues som en gigantisk sorteringsmekanisme, der skiller skæg fra snot, dårlige mennesker fra gode, syge fra raske, skyldige fra uskyldige, kloge fra dumme, osv.[31]

Et sådant hygiejnisk 'fremskridt-gennem-renselse perspektiv' er en endimensionel og totalitær tankegang, der har afsløret sin barbariske gestalt i forestillingen om "Endziel". Den afgørende kamp udmales i orgastiske vendinger af totalitære politikere i mellemkrigstiden og som den tyske nazismes "Endlösung" søgte ført igennem med hele den industrielle rationalitets kølige, gustne overlæg og metode. Som Hannah Arendt siger: "Normal men do not know that everything is

---

31 J. Galtung mfl. op. cit. s.335-338.

possible."[32] Men det er det altså, og lad så det være en advarsel til alle, som er ude af trit med fremskridtet, at de skal se til hurtigt at slutte op:

"What portion of progress is due to effort and what portion to the pressure of destiny no ane can say, Men are pushed ahead oftener than they go ahead of their own will - that is, mankind in the mass. This pressure may sometimes be due to the appearance of a new personality with a new idea, or it may be due to a combination of circumstances too big for any person to cause or control. As an illustration, a new invention may force society to reorganize certain of its activities, a new idea may force political changes, a new form of power distribution may completely overturn industrial practice. All of us have seen these things happen in our own generation. At these times of reversal it takes clear vision to steer a straight path. Men with old ideas cling to old ways of doing things, frequently attempting to solve the new problems by old methods. But new men soon rise to take their place - men who have read the signs of the times aright and who are flexible enough to interpret rather than protest against the changing order." (s.77-78)

Som Cicero konstaterede det i år 46 fvt.: "*Tempori serviendum est*"; man skal agte sig for tiden.

Elitisme og hvide mænd i kitler

"*Han havde som sagt også sin egen teori - ikke nogen helt gal teori ifølge hvilken menneskene deles ind i massen og i særlige mennesker, det vil sige - mennesker, for hvem loven som følge af deres særlige stilling som overmennesker ikke er skrevet, mennesker, der snarere selv giver de øvrige mennesker, altså massen, fejeskarnet -deres love.*" (Dostojevskij: Raskolnikov)

Modsætningen mellem Henry Fords individualistiske menneskesyn og Stalins kollektivisme er kun tilsyneladende og opløses i en udtalt elitisme hos dem begge. Dermed ikke være sagt, at det så er eliten som alene er ophavsmænd til fremskridtet.

Der er en speciel gruppe mennesker, som udmærker sig ved at have fingeren på tidens puls og være i takt med tiden, de kaldes gerne experter nu om dage og

---

32 Hannah Arendts bog, *The Origins af Totalitarianism*, 1951, er et forsøg på historisk, at analysere hele dette forhold og ikke, som overleveringen vil det, blot et forsøg på at sværte kommunismen lig med nazismen.

hører under kategorien progressive mennesker. Dette gør dem til noget særligt og adskiller dem fra den gemene hob af mennesker: "*The majority of people are naturally straddlers. They are not in the world to pioneer but to be as happy as possible.*"(s.61) Hvis man vil have succes i tilværelsen må man derfor være mere end sædvanlig opvakt:

"*Therefore it behoves the man - especially the young man - who wishes to have his part in the progress of this world to watch the signs of the times and be ready at the proper moment to take his place in the procession of human events. Not only in industry, but in all lines of work is this so. In the scheme of progress each unit has its logical place, which no other can fill.*" (s.51)

Marxismen er en magt- og konfliktteori, der langt hen befatter sig med den strategi, som skal føre til revolutionen og socialismen efter magtovertagelsen. Derfor interesserer Stalin sig også for denne majoritet af befolkningen, der af naturen forekommer ubeslutsomme og derfor tålmodigt afventer et stikord før de indtager deres tilkendte plads i historiens lange procession:

"*Såfremt proletariatets parti derfor skal have mulighed for at påvirke det materielle samfundslivs betingelser og fremskynde deres udvikling, fremskynde deres forbedring, må det basere sin virksomhed på en samfundsteori, en samfundside, der korrekt genspejler de behov, der udspringer af det materielle samfundslivs udvikling, og som følgelig er i stand til at sætte de brede folkemasser i bevægelse, at mobilisere dem og af dem organisere det proletariske partis store hær, som er rede til at knuse de reaktionære kræfter og bane vej for samfundets progressive kræfter.*" (s. 13-14)

Henry Ford er i virkeligheden lige så totalitær i sin tankegang, som Josef Stalin var det, men han betjener sig gerne af en langt mindre voldsbetonet og dialektisk sprogbrug. Men der er for Ford heller ingen tvivl om, at den rettidige hensigt altid helliger midlet:

"*The whole secret of a succesful life is to find out what is ones destiny to do, and then do it. Some day there may come to one the duty to do a disagreable task, to take up a cause which will yield no reward - a cause which will at first surround one with misunderstanding and abuse, and which will make one look like a fool before men. One naturally shrinks from it. But when a man is sure of what he has to do he should go ahead full speed. To be right means mainly to be in tune with*

destiny and willing to obey. It does not necessarily mean to be agreable, nor to be agreed with, nor to be popular; it does mean to be useful in the purpose which destiny is trying to achieve in us and through us. If a man is right, he need not fear to stand alone; he is not alone. Every right idea that is put forth has many silent adherents."(s.66-67)

At danse efter skæbnens melodi eller være den korrekte genspejling af behovene i samfundslivets materielle udvikling, hvad er egentlig forskellen?

Når det kommer til stykket, forekommer henvisninger til forsynet og de højere magters styrelse at være ideologisk make-up og efterrationaliseringer, som skal dække over andre og helt anderledes, kontante herskabsformer og magtrelationer i den virkelige verden:

"*Marxismen-Leninismens kraft og levedygtighed skyldes, at den bygger på en progressiv teori, som korrekt genspejler de behov, der udspringer af det materielle samfundslivs udvikling, at den hæver teorien til den tilbørlige højde, og at den betragter det som en pligt helt og fuldt at udnytte teoriens mobiliserende, organiserende og omdannende kraft.*

Det er på denne måde, at den historiske materialisme besvarer spørgsmålet om forholdet mellem den samfundsmæssige væren og den samfundsmæssige bevidsthed, mellem betingelserne for det materielle samfundslivs udvikling og det åndelige samfundslivs udvikling."(s.14)

Det hele fører selvfølgelig til det fælles bedste og er til for det almene vel, det er et integreret led i tidsopfattelsen og fremskridtets ide, at det ikke blot går fremad i målt tid, men at det også bliver bedre og bedre hele tiden, at civilisationen når stadig nye højder under anførsel af dem, der ved bedre, altså fremskridtets vejrhaner og sociale ingeniører:

"*We need the principles of social engineering. The benefit should always be public - that is general. Service always pays better than selfishness, although sometimes it takes centuries for the people to see this.*(...) *The rank and file of our people are able to see how things ought to be, but the specialists will have to create the methods by which the "ought-to-be" will actually come into practice. Businessmen do not think of themselves as leaders in social movements, but they are.*(...) *Businessmen should be the readers of the signs of the time to warn the people to wise action and safe building on sound foundations.*" (s.85-86)

Vi har fulgt fremskridtsideen gennem adskillige filosofiske abstraktionsniveauer fra det højeste, hvor historien er et spørgsmål om at kende Sandheden med stort og forstå udviklingens højere mening frem til sandhedens skinbarlige øjeblik, hvor fremskridtets vogtere afslører sig som enten det Marxistisk-Leninistiske partis kadrer eller som fremsynede og dermed succesrige amerikanske forretningsfolk. Den videnskabeligt overbeviste elite som er rede til at anvende scientific management ikke alene på arbejdet men på de øvrige mellemmenneskelige, sociale relationer. Sagt med andre ord på alt, som ligger udover arbejdsprocessen og fabrikkens verden. På intet tidspunkt har dette fremskridt endnu rigtig åbenbaret sit inderste væsen i écrituren, og vist læseren hvor i det egentlig består; foreløbig er det kun åbenbaret med hentydninger til forsynet eller videnskaben og teknologiens udvikling.

Selv om der hersker en filosofisk overensstemmelse mellem de to industrialister i synet på historiens progression og fastlæggelsen af fremskridtets grundlæggende teknologiske karakter. Så må der vel være diamentralt modsatte opfattelser af, hvad der er historiens progressive og reaktionære kræfter i *virkeligheden* på samfundets overflade. Der hvor klassekampen i følge den historiske materialisme raser med uformindsket kraft og selv i følge en mindre deterministisk historieopfattelse end Stalins driver historien frem. I virkeligheden, i klassekampens hektiske univers, må og bør amerikanske industribaroner og proletariatets diktatorer stå overfor hinanden som uforsonlige klassefjender, der bekæmper hinanden med alle til rådighed stående midler.

Produktivismens arbejdsmoral

Nu er det så heldigt, at både Ford og Stalin kommenterede klassekampens aktuelle tilstand i deres traktater, og det er derfor muligt at danne sig et billede af de manifeste ideologiske overvejelser, forfatterne hver især gjorde sig om virkelighedens natur og hele meningen med tilværelsen:

"There is a group of people who believes that the millennium will be brought about by a new system of distribution. They do not realize the fundamental truth that all things of value have always been distributed, the problem is to USE them. It takes thinking, and there is no substitute for that. All the treasure-chests of industri may be unlocked by this key. Look at our natural ressources, our unde-

veloped water power, our unused forces of nature. Often a single right idea put into action is enough to make them mankind's slaves". (s.63)
"As people wake up in their thinking- and we are now arriving at this point in some respects- the benefits will be universally ours. Such facts are spreading throughout the whole civilized world. Even foreign lands are feeling the benefit of American progress, our American right thinking. Both Russia's and China's problems are fundamentally industrial, and will be solved by the application of these right methods of thinking, practically applied." (s.2o-21)
Ikke uventet præker Ford folkefællesskab, klassesamarbejde og fælles gevinst til hele menneskeheden. Det var kun at forvente af en mand, som skulle sælge mange millioner automobiler, at han gerne ville have flere kunder til sine produkter. Hvad der her er af særlig interesse er hans billede af naturen som en skattekiste fuld af rigdom, der skal brækkes åben, hvorefter de vældige naturkræfter kan slavebindes af menneskeheden. Derudover udnævner han nu fremskridtet til at være en amerikansk opfindelse, og han advokerer med produktivismen som ideologisk grundlag, en udviklings- og moderniseringsstrategi for mere tilbagestående civilisationer.

Hvor Ford begynder at blive helt dialektisk i sin sprogbrug om kampen mod materien, der er Stalin nu nået til sin histories endestation og hos ham er udviklingsdialektikken nu opgivet til fordel for den harmoniserede samfundsordnings idyl:
"Kapitalismen går svanger med revolutionen, som har til formål at erstatte den nuværende kapitalistiske ejendomsret til produktionsmidlerne med den socialistiske ejendomsret.
Dette er ensbetydende med, at det er den overordentligt skærpede klassekamp mellem udbytterne og de udbyttede, som udgør det kapitalistiske systems hovedtræk.
Under det socialistiske system, som indtil nu kun er blevet gennemført i Sovjetunionen, udgøres grundlaget for produktionsforholdene af samfundets ejendomsret til produktionsmidlerne. Her eksisterer der ikke længere udbyttere og udbyttede. De fremstillede produkter fordeles i forhold til arbejdspræstationen efter princippet: Den der ikke arbejder, skal heller ikke have noget at spise. Det indbyrdes forhold mellem menneskene i produktionsprocessen er her kendetegnet

ved kammeratligt samarbejde og ved socialistisk gensidig hjælp blandt arbejderne, som er fri for udbytning." (s.22)
Forstå nu det, hvem der kan. I parantes bemærket og helt udenfor sammenhæng, så er denne passage det eneste sted i traktaten, hvor Stalin kommer så tæt på virkeligheden, at han må anvende begrebet "menneskene".

Den produktivistiske industrialiseringsstrategi

Stalin måtte løfte den tunge arv fra Lenin, som var Sovjetunionens fader, og "lillefar" gjorde det sikkert så godt, han formåede. For Lenin var menneskene til stadighed et reelt eksisterende problem som krævede aktiv indsats og stillingtagen fra hans og partiets side. Han havde ti år forinden læst tidens tegn og allerede dengang erklæret sig enig med Ford i, hvad der var Ruslands store problem ikke blot i forhold til revolutionsteorien, men hvis revolutionen i Rusland skulle have en fremtid. Det var altsammen et spørgsmål om den manglende industrialisering. I et lille skrift fra foråret 1918, *The immediate tasks of the Soviet Government*, beskæftiger han sig med de industrielle problemer som tyngede Sovjetterne og diskuterer herunder, hvad der måtte gøres for at hæve arbejdets produktivitet. Ifølge Lenin var spørgsmålet om at skabe et socialt system, der var kapitalismen overlegent, ensbetydende med at hæve arbejdets produktivitet:
"This work must be supported and pushed ahead with all speed. We must raise the question of piece-work and apply and test it in practice; we must raise the question of applying much of what is scientific and progressive in the Taylor system; we must make wages correspond to the total amount of goods turned out, or to the amount of work done by the railways, the water transport system, etc., etc.
The Russian is a bad worker compared with people in advanced countries. It could not be otherwise under the tsarist regime and in view of the persistence of the hangover from serfdom. The task that the Soviet government must set the people in all its scope is - learn to work. The Taylor system, the last word of capitalism in this respect, like all capitalist progress, is a combination of the refined brutality of bourgeois exploitation and a number of the greatest scientific achievements in the field of analysing mechanical motions during work, the elimination of superfluous and awkward motions, the elaboration of correct

methods of work, the introduction of the best system of accounting and control, etc.

The Soviet Republic must at all costs adopt all that is valuable in the achievements of science and technology in this field. The possibility of building socialism depends exactly upon our success in combining the Soviet power and the Soviet organisation of administration with the up-to date achievements of capitalism. We must organise in Russia the study and teaching of the Taylor system and systematically try it out and adapt it to our own ends. At the same time, in working to raise the productivity of labour, we must take into account the specific features of the transition period from capitalism to socialism, which, on the one hand, require that the foundations be laid of the socialist organisation of competition, and, on the other hand, require the use of compulsion, so that the slogan of the dictatorship of the proletariat shall not be desecrated by the practice of a shilly-shallying proletarian government.[33]

Det må altså konstateres, at fremskridtet er teknisk-videnskabeligt eller teknologisk i sin karakter og at ideen kommer fra Amerika. Ganske rigtigt var U.S.A. foregangsland i scientific management-bevægelsen sammen med Tyskland, der også må regnes med til produktivismens esse. At ideen om fremskridt også skulle komme fra Amerika, således som Ford og Lenin antager, er dog en sandhed med modifikationer, men forholdet illustrerer fint Johan Galtungs pointe om center-periferi opfattelsen i den vestlige sociale kosmologis rumlighedsfornemmelse: "*It takes in the whole world, to the most remote corner, every part is potentially a part of Outer-West; and it effects the innermost parts of human beings, to their attitudes and convictions - in other words it includes the idea of conversion.*"[34]

Ford var etno-centrist og anså sig selv og U.S.A. for at være verdens navle, og produktivismen var menneskehedens højeste form for sandhed. Men selvom produktivismen blev genereret som en amerikansk ideologi, så skal der alligevel megen bigotteri til, for at placere hele den europæiske oplysningsfilosofi i Benjamin Franklins baghave. Vel var Franklin en dynamisk kraft i Oplysningen med al sin rastløse foretagsomhed, men det er som importør af den borgerlige samfundstænk-

---

33 V.I. Lenin: *The immediate tasks of the Soviet Government.* 1918. s. 40-41.

34 J. Galtung: Op. cit. s. 333.

ning fra Europa og som udgiver af litteratur om fremskridtet i Amerika, hans store fortjeneste ligger.

Derimod kan produktivismen, som fik sit ideologiske gennembrud i Europa efter l. Verdenskrig, med god ret kaldes en amerikansk ide i sit udspring, selvom den lynhurtigt fængede blandt de mest dynamiske og avancerede kapitalfraktioner i Europa, specielt i Tyskland.[35]

Spørgsmålet om scientific management

I skæret fra Stalins lysende vision om forholdene i den sovjetiske produktion og Lenins åbenlyse beundring for Taylorismens "progressive" sider, vil jeg til afslutning komme med et par betragtninger over den bevægelse for Scientific Management, som Frederick Winslow Taylor grundlagde efter 1901 og som blev hovedkolportør af den produktivistiske fremskridtsoptimisme i mange år fremover.[36]

For Taylor selv herskede der ingen tvivl, og han lagde heller aldrig skjul på, at det 'videnskabelige' arbejdssystem havde til formål at presse arbejdskraften til dens yderste formåen. Ved at kontrollere og diktere arbejdsprocessen ned til

---

35 Taylorismens, Fordismens og Amerikanismens betydning som produktivistiske ideologier i Europa under og efter l. Verdenskrig, og ikke mindst det indtryk og den ideologiske effekt, som Amerikanismen havde i Europa, må ses på baggrund af erfaringer gjort i krigsøkonomien under l. Verdenskrig, se C.S.Maier: Between Taylorism and Technocracy: European ideologies and the vision of industrial productivity in the l92os. *Journal of Contemporary History*, vol. 2. l97o; Wagner, Michael F: Produktivismen -En arkekapitalistisk ideologi. H. Löe, Jan L. Kristensen, red: *Kritisk fascismeforskning*. 1982.
En samtidig kommunistisk iagttager og uafhængig kommentator var den italienske filosof og fængselsfugl Antonio Gramsci (1891-1937) som i sine fængselsoptegnelser beskæftiger sig med produktivismen, der også fandt en vis genklang i den italienske fascisme. Amerikanismen, som Gramsci benævner fænomenet, opfattes ikke som et isoleret fænomen i den industrielle produktion, men antager for Gramsci kulturrevolutionerende dimensioner. Med udgangspunkt i omlægningen af produktionsprocessen, diskuterer han, om Fordismen er indledningen til en ny historisk æra. Gramsci besvarer ikke selv spørgsmålet direkte, men påpeger i stedet det brede spekter af sociokulturelle og økonomiske forandringer, som Fordismen for ham at se vil medføre på det samfundsmæssige plan. *Prison Notebooks*. 1971, s. 279-318. Americanism and Fordism.

36 En tidlig socialdemokratisk analyse fra SPD, der belyser ændringerne i arbejdskraftens stilling og arbejderbevægelsens forholden sig til taylorismen, er Emil Lederer: *Die ökonomische und sociale Bedeutung des Taylorsystems*. 1914.

mindste detalje forsøgte han at skrue produktiviteten i vejret.[37] Den grundlæggende tanke var søndersplitning af de håndværksmæssige arbejdsprocesser, hvor konceptet blev helt adskilt fra udførelsen af arbejdet. Ved at skille ide fra handling søgte Taylor at opnå total kontrol med tidsanvendelsen i arbejdsprocessen. Formålet var først og fremmest at bekæmpe "loafing" og "soldiering" (dagdriveri og sammenrotning).

Selve arbejdsdagens små tidsrum med de mere private glæder var en overordentlig trussel mod den kontinuerelige produktionsproces. Taylors krav til arbejderen om at levere "a fair days work", var en tidsstandard som han selv fastsatte efter de 'videnskabelige principper'. Disse metoder har han udførligt i bogen, *The Principles of Scientific Management* (1911), beskrevet helt ned til den tiltaleform, man anvender overfor en arbejder, "der er dum som en okse". Gennemtvingelsen af regler der forhindrer enhver distraktion i arbejdsprocessen, såsom snak mellem kolleger, smøgpauser, skulkeri og blå mandage, havde derfor topprioritet i kampen mod den slendrian der hæmmede produktiviteten.[38]

Vi har allerede set, hvad Lenin mente om de dovne russiske arbejdere og hvilke fremskredne midler, der burde tages i brug for at få dem på bedre tanker. For Ford var hele dette problem af stor moralsk betydning samtidig med, at det var et vigtigt økonomisk anliggende, og hans forestillinger om arbejdsforholdene på Ford-fabrikkerne lader ikke Stalins illusioner om de sovjetiske produktionsforholds lyksaligheder noget efter. I et orgie af "innerweltliche Askese" går Ford først i rette med spiritusmisbruget og lovpriser det amerikanske spiritusforbud: "*The abolition of the commercialized liquor trade in the United States is as final as the abolition of slavery.*" (s.42)

Ford Motor Company havde store problemer med at fastholde arbejdskraften, og selvom Ford betalte høje lønninger efter tidens forhold, var arbejdernes skulkeri og blå mandage en stadig trussel mod samlebåndets støtte produktionsgang. Men også tobakken er en svøbe for menneskeheden, og Ford bedyrer med himmelvendte øjne, at der skam ikke er nogen der smøger den i hans fabrikker:

---

37 H. Braverman: *Labour and Monopoly Capital.* 1974. Kap. 4 og 5, om Scientific Management.

38 Op. cit. s. 90.

"Anything that interferes with our ability to think clearly, lead healthy, normal lives, and do our work well will ultimately be discarded, either as an economic handicap or from a desire for better personal health, Tobacco is a narcotic which is exacting a heavy toll from our present generation. No one smokes in the Ford industries. Tobacco is not a good thing for industri nor for the individual."(s.43) Scientific Management har først fjernet arbejderens indflydelse på tidsforbruget og tilrettelæggelsen af egen arbejdsproces, velmenende ideologer og filosoffer har derpå frakendt de konkrete erfaringer i arbejdet enhver betydning for forståelsen af den teknologiserede arbejdsproces, det sker til fordel for den materielle belønning i fremtiden.[39]

I stedet for fastholdelsen af den håndværksmæssige viden og konkrete arbejdserfaring udspredes en civilisationsoptimisme og en deterministisk fremskridtstro, der bygger på objektivismen og dens antagelige værdifrihed. Det er også ulig nemmere at opfatte samlebåndet som et fremskridt i forhold til den håndværksmæssige produktion, når man ikke selv skal arbejde der, men kan nøjes med at måle fremskridtet i form af produktivitetsforøgelsen. På det ideologiske plan overtager det upartiske maskineri også initiativet, når mennesket som hos Ford har spillet fallit i historien:

"Machinery is accomplishing in the world what man has failed to do by preaching, propaganda, or the written word. The areoplane and wireless know no boundary. They pass over the dotted lines on the map without heed or hindrance. They are binding the world together in a way no other system can. The motion picture with its universal language the areoplane with its speed, and wireless with its coming international programme - these will soon bring the whole world to a complete understanding. Thus we envision a United States of the World. Ultimately it will surely come!" (s. 44-45)

Den teknologiske determinisme er den væsentligste dynamik i produktivismens fremskridtstro, hvad der konstituerer denne deterministiske historieopfattelse, er kun antydningsvist berørt her. En klarlæggelse af den teknologiske determinisme ville kræve et bredt spekter af undersøgelser, men jeg tvivler oprigtig på, at fremskridtsoptimismen i mellemkrigstiden vil afsløre meget mere af sit

---

39 D. Noble: Present tense technology. *Democracy*, no. l. 1983. Braverman har et godt eksempel på dette forhold: Op. cit. s. 1o6.

abstrakte væsen, end det allerede har været tilfældet her. Ved en konkretisering af fremskridtet bliver det straks modsætningsfyldt og åbent for diskussion. Ford opfattede sit samlebånd som et meget stort fremskridt, men det er tvivlsomt om hans arbejdere gjorde det samme. Charlie Chaplin leverede en fundamental humanistisk kritik af produktivismen i filmen *Modern Times* fra 1936. Den slags civilisationskritiske indlæg kan der findes mange af i samtiden, så oppositionen var til stede, men den må være konkret for at kunne eksponere det modsætningsfulde i historiesynet, således som gennemgangen af de filosofiske abstraktionsniveauer ovenfor viser.

At så Ford og Stalin også viser sig enige i det konkrete spørgsmål, burde måske alligevel ikke undre i betragtning af deres samfundsmæssige position som industrialister og magthavere og egentlig ikke som modstandere på disse punkter, selvom man kunne fremdrage eksempler på deres uenigheder også. Men de krav, som materielle samfundsforholds udvikling og samlebåndstidens fremførsel af det civiliserede fremskridt har stillet disse to gentlemen overfor, har langt hen været af samme karakter, krævet samme type løsninger og dermed bidraget til at skabe analoge bevidstheder om verden og dens indretning i historien.

Dertil kommer en grundlæggende fælles inspiration i oplysningens tænkning, som den var blevet overleveret efter Romantikken og her kan der konstateres forskelle i synsmåden, men spørgsmålet er om skellet mellem dialektisk og organisk tænkning er så absolut som dialektikerne opfattede det selv. En klarlæggelse af disse og mange andre spørgsmål, som rejser sig med en undersøgelse som denne, vil kræve et langt større arbejde end her er gjort. Men at fremskridtet er teknologisk og ofte tingsliggjort, som en konkret maskine der har taget kontrol over tiden og nu driver udviklingen og dermed os alle frem med sin egen kraft: det synes ganske vist.

Afslutning

Gennemgangen af Fords og Stalins verdensbillede har været filosofisk anlagt og andet er vel ikke muligt, når man arbejder med bevidsthedsspørgsmålet på dette historiske plan. Men skellet mellem tanke og handling er heller ikke blevet opløst gennem denne undersøgelse, og det kan nok heller ikke opløses ved tanken alene. Det synes at være et filosofisk imperativ, at vi tænker i abstrakte og almene vendinger, mens vi handler konkret. Som Ford siger: "*Thinking which does not*

connect with constructive action becomes a disease."(s.89) Så han er sikkert enig med Marx om 11. Feuerbachtese.

Men vi mangler stadig beviset på, at alt dette er moralsk rigtigt og sandt, altså den højeste grad af moral i historien. Stalin beskæftiger sig ikke direkte med dette spørgsmål i sin tekst, men pamflettens maoistiske redaktør har haft blik for denne udeladelse og forsynet Stalins artikel med et efterskrift i form af en lille Mao-tekst fra 1963, som bærer den sigende titel,"Hvor kommer korrekte ideer fra? Mao benægtede at de skulle være medfødte eller falde ned fra himlen. Nej, den korrekte ide legitimerer sig ikke blot i udkastet, men i virkeligheden:
"*Sagt i almindelighed er de ideer, der giver et heldigt resultat, korrekte, og de, der slår fejl, ukorrekte, og det gælder i særlig grad menneskets kamp mod naturen.*"(s.44) Spørgsmålet er så blot i hvilken historisk kategori, denne betragtning vil placere Tatlin's tårn?

Henry Ford kan forudseende nok allerede 34 år forinden give igen på denne argumentation, som inkarnerer den grundlæggende positivistiske verdensanskuelse. Det er rigtigt, fordi det eksisterer, hvis det var forkert, ville det ikke kunne eksistere i praksis:
"*Every age teems with theories requiring only to stand a while before their falsity will be revealed. We dont have to test every theory that is offered. Let it stand. If it is right, it will endure; if it is wrong, the public mind simply outgrows it. No one can imagine how much worse off we should be if we followed every theory and every leader that promised us the Golden Age. So if our progress seems slow, it is only because of the people's carefulness not to make a misstep. But there is progress being made at all times, now in this direction and now in that. Such progress is a social creation. It is the people moving up, and that is the only progress there is. If we have not yet gone forward rapidly, there is a very great fact to be set against that fact: the human race has not yet had to retrace many steps because of false moves.*"(s. 90).

Når det er blevet muligt at se disse mentalitetslignende fællestræk i Henry Ford's og Josef Stalins verdensbillede, skyldes det et brud med produktivismens verdensbillede, som især er indtruffet i den kritiske diskussion blandt intellektuelle efter II. Verdenskrig. Dette brud har gjort det muligt at anlægge et alternativt analytisk perspektiv på Henry Ford's og Josef Stalins historiesyn, som kan opvise

en stor overensstemmelse i tids- og historieopfattelse på det mentalitetsmæssige plan.

Hvad der måske er mere overraskende hos de to forfattere, er den høje grad af konsensus, der også hersker ideologisk, når det gælder at give udtryk for tidsfølelsen. Dette paradoksale resultat afdækker noget af den gråzone mellem ideologi og mentalitet, som her har været forsøgt indfanget med det analytiske begreb om social kosmologi. Der eksisterer ikke noget klart skel mellem disse to begreber, men der er tydeligvis en gråzone, et analysefelt mellem ideologi og mentalitet, som kan undersøges gennem afdækningen af verdensbilledet.

På det ideologiske plan spiller objektivismen en central rolle i bevisførelsen for fremskridtets eksistens. Der sker en sammenkobling i verdensbilledets gråzone mellem den positive empiriske viden om udviklingen og de forventede moralske konsekvenser af fremskridtets rasende fremfærd. Herbert Marcuse kalder denne definitive tankeform for en selvbekræftelse på virkeligheden med henvisning til virkelighedens eksistens: "*På grund af sin metodik er denne empiri ideologisk.*"[40] Sagt med andre ord, er virkeligheden lig med det sande, og sandheden er moralsk, fordi den er givet og rigtig, fordi den objektivt set er der som en levning af tidens gang.

Litteratur:

Aries. P: Mentalitetshistorie.*Kultur og Klasse*, 48, 1983.

Barthes, R: *Litteraturens Nulpunkt*. 1968,(1953)

Thomas Bloch Ravn: Mentalitet og historie. *Staten og civilisationen. Mentalitetshistoriske essays om Danmark i 1700-tallet.* 1984.

Chaplin, Charlie: *Modern Times*. 1936.

Dostojevskij. F: *Raskolnikov*. 1983. (1866)

Elster. J: *Ulysses and the Sirens*. 1979.

Engels. F: Ludwig Feuerbach og den klassiske tyske filosofis udgang. 1888. *Marx Engels Udvalgte Skrifter* II, 1976.

Ford, H: *Mit Liv og Arbejde*. 1922.

Ford, H: *Idag og Imorgen*. 1926.

Ford, H: *Fremad stadig Fremad*. 1932.

---

[40] Herbert Marcuse: *Det én-dimensionale menneske*. 1980 (1964).

Ford. H: *My Philosophy of Industri*. 1929.

Frykman. J. Löfgren. O.: *Den kultiverade Människan*. 1979.

Galtung. J, mfl: On the last 25oo years in Western History. *The New Cambridge Modern History*, XIII, 1979.

Gourevitch, A,Y: Tiden som kulturhistorisk problem. *Kultur og Klasse*, 48.1983.

Gramsci. A: *The Prison Notebooks*. 1971.

Harbsmeier. M: Historie og Antropologi. *Den Jyske Historiker*, nr.21.

Hobsbawm, E: *Industri and Empire*. 1968.

Hodgen, M.T: *Early Anthropology in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, 1964.

Hughes, Robert: *Det chokerende nye*. Kunstens og forandringernes århundrede. 1981.

Huxley, Aldous: *Brave New World*. 1932.

Kumar, K: *Prophecy and Progress*, 1978.

Landes, D.S: *The Unbound Prometheus*. 1969.

Le Goff, Jacques: Mentaliteterna, en tvetydig historia. Oden, Birgitta, red: *Att skriva historia. Nya innfallsvinklar och objekt*. 1978.

Lenin, V.I: *The immediate tasks of the Soviet Government*. 1918.

Mandel, E: *Senkapitalismen*. 1972.

Maier, C,S: Between Taylorism and Technocracy. *Journal of Contemporary History*, vol 2. 197o.

Noble, D: Present Tense Technology. *Democracy*, no. l. 1983.

Nolte, E: *Der Faschismus in seiner Epoche*. 1963.

Ortega Y Gasset, José: *La Rebelion de las Masas*. 1931.

Paludan, H: Planer og Planløshed i Kildearbejdet. *Tradition, Opbrud, Formidling*. Den jyske Historiker, Særtryk 1. 1979.

Pentikäinen, J: Individ. världsbild och miljö. *Kulturell Kommunikation*, 1979.

Politikkens Verdenshistorie Bd. 1, 2. ed. E. Bjøl. 1983.

Pollard, S: *The Idea of Progress*. 1968.

Rifkin, J: *Entropi, -et nyt verdensbillede*. 1980.

Schanz, H.J: *Træk af Behovsproblematikkens Idehistorie*. 1981.

Schanz, H.J: *Civilisationskritik og Socialisme*. 1982.

Scocozza, B: *Feudalismen*. 1976.

Skirbekk, G: *Politisk Filosofi* 1. 1972.

Spengler, 0: *Mennesket og Teknikken*. 1932.

Stalin. J: *Om Dialektisk og Historisk Materialisme*. 1972. (1938)

Stevenson: *Book of Proverbs, Maxims and Familiar Phrases*. 1949.

Thompson, E.P: Time, Work-discipline and Industrial Capitalism. *Past and Present*, 1967, no. 38.

Vester, M: Friderich Engels "damp-marxisme". *Kurasje* nr. 31. 1982.

Vovelle. M: Ideoloqies and Mentalities. *Culture, Ideologies and Politics*. R.Samuel, G.S.Jones, eds. 1982.

Wagner, Michael F: Produktivismen -En arkekapitalistisk ideologi. H. Löe, Jan L. Kristensen, red: *Kritisk fascismeforskning*. 1982.

Wagner, Michael F: Industrialismens Verdensbillede -Et portræt af den moderne amerikanisme og dens ny teknologi. *Den jyske Historiker*, nr. 35-36.

Weber, M: *Den Protestantiske Etikk og Kapitalismens Ånd*. 1972.

Østergård. U: Terminologi og systematik i det historiske begrebsapparat. *Tradition, Opbrud,Formidling*. DJH. Særtryk nr. l. 1979.

SMÅSKRIFTER

fra Historiestudiet, Aalborg Universitet
ISSN 1399-3550

Nr. 1 – 1999 Michael Wagner: Tiden i os alle – aspekt af produktivismens verdensbillede

Historiestudiet, Aalborg Universitet
Fibigerstræde 5, 9220 Aalborg Ø.
Tlf: 9635 8314 E-mail: ellen@ihis.aau.dk
http://www.ihis.aau.dk/history